

इदं पुस्तकं भावनगरस्थ
लल्लुभाई-तनूज-गुलाबचन्द्रेण
स्वकीय "आनन्द प्रिन्टीग प्रेस"
नाम्नि मुद्रणालये मुद्रितम् ।

भावनगरीय-श्री जैन
आत्मानन्दमभाकार्याधिकारिणा
गांधी त्रिभुवनदामात्मजेन
वष्टमदामेन प्रकाशितम् ।

॥ न्यायांभानिधि-श्रीमद्विजयानन्दसूरिः ॥

जन्म १८९६

वर्ग १०५०

थय निवेदनम् ।

इदं हि चन्द्रसूर्यादिमण्डलगतानेकवक्तव्यताप्रधानं सान्वर्धा-
निधेयामिधानं नवनवतिगाथापरिमितं मण्डलप्रकरणं नाम प्रकरणं
संप्रत्यक्षानीनमन्दमतीनामेकत्र मण्डलविचारसागनिज्ञामूनां भव्यसत्त्वानां
तदवबोधाय स्वमृतये च जीवानांवाभिगमादिमूत्रगाथाभिः वृद्ध-
पृथगन्ताङ्गुणदिनमणिश्रीमन्मुनिचन्द्रसूरिविरचितममयमण्डलविचार-
कुलत्रगाथाभिः पृथक्पृथगागममकीर्णकगतविमकीर्णमृतमण्डलविचारले-
खाधारविरचितनवीनगाथाभिश्च श्रीमता पण्डितविनयकुशलेन मङ्गलि-
तमित्यस्य प्रकरणस्य प्रान्तगाथाव्याख्यानतः प्रकटमेव ।

अस्य प्रकरणस्योपरि वाचस्पत्यस्य सुखावबोधाय विनायक—उ-
पाङ्गु—प्रकरणदिगतमण्डलविचारानुसरणनीलाऽतीवस्फुटतरव्याख्याना
अनेनैव पण्डितप्रदरेण स्वोपज्ञा वृत्तिरपि लिखितेत्यस्य प्रशस्तिगठहि-
तीयकाव्येन स्फुटमेवावर्नीयते ।

स्वोपज्ञवृत्तियुतस्यास्य प्रकरणस्य विनिर्माता कदा क्वनं महीमण्डलं
मण्डयामास ! इति निज्ञासाया जातायां प्रस्तुतप्रकरणस्य प्रशस्तिगतेन—

“ गुरुतमनपगणपुञ्जसूयां श्रीविनयसेनसूरीन्द्रा ।

श्रीमद्रुद्रवरनावरविरहितप्रबटप्रमोदा ये ॥ १ ॥

तेषां निशुना वृत्तिः स्वोपज्ञा व्यरचि विनयकुशलेन ।

मूलब्रह्मादिपुरे करवाणरमेन्दु १६९२ मितवर्षे ॥ २ ॥”

अथ निवेदनम् ।

इदं हि चन्द्रसूर्यादिमण्डलगतानेकवक्तव्यतामधानं सान्ध्याभिषेयाभिधानं नवनवतिगाथापरिमितं मण्डलप्रकरणं नाम प्रकरणमापनकालीनमन्दमतीनामेकत्र मण्डलविचारसारनिष्ठासूत्रां मध्यसत्त्वानां तदवबोधाय स्वम्भृतये च जीवार्जवाभिगमादिमूत्रगाथाभिः हृद्ग्रन्थगगनाङ्गणदिनमणिश्रीमन्मृनिचन्द्रमूरिविरचितमममण्डलविचारकुलत्रगाथाभिः एष्यएष्यगागमप्रकीर्णैकगतविप्रकीर्णैर्मूत्रमण्डलविचारशेषाधारविरचितनवीनगाथाभिश्च श्रीमता पण्डितविनयशालेन सङ्कलितमित्यस्य प्रकरणस्य प्रान्तगाथाध्याप्यानतः प्रकटमेव ।

अस्य प्रकरणस्योपरि वाचक्यगम्य मुस्तावबोधाय त्रिनागम—उपाङ्ग—प्रकरणादिगममण्डलविचारानुसरणशीलाऽतीवस्फुटतरव्याख्याना अनेनैव पण्डितप्रवरेण स्वोपज्ञा वृत्तिरपि लिखितेत्यस्य प्रशस्तिगतद्वितीयाध्यायेन स्फुटमेवावसीयते ।

स्वोपज्ञवृत्तियुतम्यास्य प्रकरणस्य विनिर्माता कदा कनमं महीमण्डलं मण्डयामाम ! इति निष्ठासायां मातायां प्रस्तुतप्रकरणस्य प्रशस्तिगतेन—

“ गुह्यमतसगणपुष्करसूर्याः श्रीचित्रपतेनमूर्तीन्द्राः ।
 श्रीमदक्षन्वस्नरवरविदितप्रबलप्रमोदा ये ॥ १ ॥
 तेषां निशुना वृत्तिः स्वोपज्ञा प्यरचि विनयशालेन ।
 मूलप्राणाङ्गुरे करवाणरमेन्दु १६९२ मितपर्ये ॥ २ ॥”

इत्यनेन काव्यद्वयेन तथा . .
 तिकाभकरणावृत्तिगतेन—

“ श्रीतपगणागगनाङ्गणसूरश्रीविजयदेवसूरीणाम् ।
 विनियोगाद् वृत्तिरियं विनिर्मिता विनयकुशलेन ॥ १ ॥ ”

इत्येतत्काव्येन च श्रीमद्विजयसेनसूरिश्रीविजयदेवसूर्योः समान-
 कालवर्तित्वेन विक्रमार्कायद्विपद्माशदधिकषोडशशताब्दघां
 रणावृत्तिविरचितत्वेन च श्रीमतो विनयकुशलस्य सत्तासमयोऽपि नि-
 विवादं विक्रमीयसप्तदशशताब्दघामेव निश्चीयते ।

अनन्तरोक्तग्रन्थव्यतिरिक्तो ज्योतिश्चक्रविचारनामा ग्रन्थः
 श्रीमता विनयकुशलेन कृतोऽस्तीति श्रूयते परं न समासादि ।

अस्य प्रकरणस्य मुद्रणे द्रव्यसाहाय्यं भावनगरवास्तव्यश्रीमा-
 लिशातीय-श्रेष्ठि-माणिययचन्द्र-तनून-उजमसी इति नाम्ना कृतम् ।
 तदस्यैतत्कार्यं प्रसंसाहम् ।

एतस्य संशोधनसमये प्रवर्तकश्रीमत्कान्तिविजयपुस्तकसंमहा-
 नव्ये अनतिशुद्धे पुस्तके समुपलब्धे ।

यप्यनन्तरोदितपुस्तकद्वितयापारेण सावधानतया संशोधन-
 मन्त्रारि तथाप्यत्र दृष्टिदोषेण कचनाशुद्धिरवशिष्टा भवेत्तत्र संशोध्य
 वाचनीयं धीधनैरिति प्रार्थयते—

सधरणाभधरीकः
 चतुरविजयः ।

॥ अहम् ॥

श्रीमद्भारतवैदिकशास्त्रस्य अहम् ॥

श्रीमद्-विनयबुशुलविरचितस्योपज्ञपृत्तिसङ्कलितं

मण्डलप्रकरणम् ।

—०१०३०—

श्रीमद्भारतवैदिकशास्त्रस्य अहम्, विनयबुशुलविरचितम् ।

मण्डलादिविचारणम्, नृपे वृत्ति सुबोधिताम् ॥ १ ॥

अन्यत्र ग्रन्थेषु विनयबुशुलविरचितान् चन्द्रादिमण्डलादिविचारण
कोशात् संक्षेपेण विनयबुशुलविरचितान् मण्डलप्रकरणविभागम् ग्रन्थस्ये-
तन्मात्रं गायामात् ।

पद्यमिह श्रीमद्भारतवैदिकं, भवमंडलममद्यदुक्त्वापरिमुक्तं ।

चंद्रादिमंडलाई-विचारणमुद्दिश्यामि ॥ १ ॥

पद्यमि० । श्रीमद्भारतवैदिकं 'मण्डल' नृपे, विनयबुशुलविरचितम् ।
भवमंडलममद्यदुक्त्वापरिमुक्तं-अहितं, चन्द्रादिमण्डलादिवि-
चारणमुद्दिश्यामि, जीवाभिगमाद्यगमादिति शेषः । इह चन्द्रादयः
पद्य-चन्द्र १ सुप्त २ मृत ३ नक्षत्र ४ तास्का ५ कृष्ण, ते

रक्षणा-हे पत्नी चन्द्राणां हे च मृगशिरस्योऽन्तरिक्षे । एकेका च
 पंक्तिर्भवति षट्षष्टिषट्षष्टिचन्द्रमूर्धमङ्गला । तद्भावना वैपम्-एकः किल
 मूर्धो मध्यर्द्धापि मंगोर्दक्षिणभागे चारं चरन् वर्तते एक उत्तरभागे । तथा
 एकाश्चन्द्रमा मंगो पूर्वभागे एकोऽप्युत्तरभागे । तत्र यो मंगोर्दक्षिणभागे मूर्ध
 चारं चरन् वर्तते तन्ममभ्रेणिव्यवस्थितो ह्यी दक्षिणभागे एष मूर्धो लक्षण
 ममूद्रे, षट् धानकीमण्डे, एकविंशति कालोदे, षट्त्रिंशदभ्यन्तरपुष्करार्द्धे
 इत्यस्यां मूर्धपंक्ती षट्षष्टि मूर्धा । तथा यो मंगोऽप्युत्तरभागे मूर्धचारं चरन्
 वर्तते मस्यापि ममभ्रेण्या व्यवस्थितो ह्यी मूर्धो उत्तरभागे लक्षणममूद्रे,
 षट् धानकीमण्डे, एकविंशति कालोदे, षट्त्रिंशदभ्यन्तरपुष्करार्द्धे
 इत्यस्यामपि मूर्धपंक्ती मर्धमङ्गला षट्षष्टि मूर्धा । तथा यो मंगोः
 किल पूर्वभागे चार चरन् वर्तते चन्द्रमन्ममभ्रेणिव्यवस्थितो पूर्वभागे
 ह्यी चन्द्रमर्धा लक्षणे, षट् धानकीमण्डे, एकविंशति कालोदे, षट्-
 त्रिंशदभ्यन्तरपुष्करार्द्धे इत्यस्या चन्द्रपंक्ती मर्धमङ्गला षट्षष्टिचन्द्र-
 मम । एवं यो मंगोऽप्युत्तरभागे चन्द्रमन्ममभ्रेणिव्यवस्थितो पंक्ती षट्षष्टि-
 चन्द्रममो वेदितव्या । स्थापनाऽद्ये किलोक्त्या ॥ ४ ॥ अथ नक्षत्राणां
 पंक्तिरूपमाह -

दृश्यते पंक्तिभ्यो, नक्षत्राणां तु मण्डलानाम् ।

द्यावद्दी द्यावद्दी, होर् इति किंवा पंक्तिः ॥ ५ ॥

उपल० । नक्षत्राणां मनुष्यलोके मर्धमङ्गला षट्षष्टिषट्षष्टिचन्द्रमूर्धमङ्गला
 भवन्ति । एकेका च पंक्तिर्भवति षट्षष्टिषट्षष्टिचन्द्रमूर्धमङ्गला इत्यर्थः ।
 नक्षत्राणां-विद्यमानानां नक्षत्राणां दक्षिणतोऽर्द्धभागे एकस्य शशिनः परि-

दशिकानि त्रीणि शतानि योजनानां १३०, उभयोर्मन्त्रिणे दशधिकानि पञ्चदशानि योजनानामष्टचत्वारिंशत्कपटिभागा योजनस्य ५१० १/२ । नक्षत्राणामपि चारशेत्रमेतदेव, सर्वाभ्यन्तरमवेष्टाहमण्डलयोः परस्परं दशधिकपञ्चशतयोजनप्रमाणान्नगल्प्योक्तम्बावु । ग्रहणां तारकाणां च चारशेत्रविष्कम्भमानं ध्यात्वा शास्त्रेषु नोपलभ्यत इति ॥ ८ ॥ अथ मन्वन्तराणि चन्द्रयोः सूर्ययोश्च संख्याज्ञापनपूर्वकं प्रत्येकं कृत्वा मण्डलानि भवन्तीत्याह—

इह दीवे दुषि रवी, दुषि च खंदा सया पयासंति ।

चुलसीसयमंगोसि, मंडलमन्त्रोसि पञ्चरस ॥ ९ ॥

इह दिवे० । ' इह ' अस्मिन् मन्वन्तराणि द्वौ सूर्यौ द्वौ च चन्द्री सदा मकाशयत । तत्र ' एंगोसि ' ति प्रथमोदितयो रव्योश्चतुरशीत्यधिकं शतं मण्डलानि भवन्ति । ' अलेसि ' ति पश्चाद्दुहितयोश्चन्द्रयोः पञ्चदश संख्याकानि भवन्ति । नक्षत्रमण्डलानि चाष्टौ भवन्ति, तत्स्वरूपं नक्षत्राधिकारे भावयिष्यते ॥ ९ ॥ अथ सूर्यमण्डलानां मिथश्चन्द्र-मण्डलानां चान्तराणि कियन्प्रमाणानीत्याह—

दो ओम्भरंतराई, घराण ससीण पंचर्तीसा य ।

वीसमिगसट्टिभागा, चउरो तस्सत्तभागा य ॥ १० ॥

दो नोभणे० । सूर्यमन्वन्त्रिणां मण्डलानामन्तराणि द्वे योजने योजनद्वयप्रमाणानीत्यर्थः, एवंविधान्यन्तराणि सूर्ययोर्दशशीत्यधिकशत-संख्याकानि भवन्ति । चन्द्रमन्वन्त्रिणां मण्डलानामन्तराणि पञ्चत्रिंश-द्योजनानि त्रिंशत्कयोर्नक्षत्रकपटिभागा एकस्यैकपटिभागस्य सप्तभागा

(८)

चिनयकुशलधिरचिन्तं

क्रियन्ते तादृशाश्चत्वारो भागाश्च ३९३० ५. एवंविधान्यन्तराणि
चन्द्रयोश्चतुर्दश । तेन जम्बूद्वीपे द्वयो सूर्ययोश्चन्द्रयोश्च दक्षिणो-
त्तरायणे कुर्वतो प्रतिदिनभ्रमिशेत्रलक्षणानि निजविम्बप्रमाणविष्कम्भानि
मण्डलानि यथाक्रम सूर्ययो १८४ चन्द्रयो पञ्चदश १९ भवन्ति ।
तेषां मण्डलानामन्तरालमद्विताना विष्कम्भक्षेत्रमानम्-९१० ५६ ।
तथाहि-सूर्यस्य चतुरशीत्यधिकं शत मण्डलानाम, अन्तराणि त्र्यशी-
त्यधिकं शतम् १८३, एषा विष्कम्भमान द्वे द्वे योजने, ते च त्र्यशी-
त्यधिकशतेन गुण्येते जातानि षट्षष्ट्यधिकानि त्रीणि शतानि ३६६ ।
ये च सूर्यमन्वन्धिनोऽष्टचत्वारिंशदेकषष्टिभागा ५६ ते चतुरशीत्यधिकेन
शतेन गुण्यन्ते जातान्यष्टाशीतिशतानि द्वात्रिंशदधिकानि ८८३२, तेषां
योजनानयनार्थं एकषष्ट्या भागे हने लब्ध चतुश्चत्वारिंश योजनशत
शेषा अष्टचत्वारिंशच्चैकषष्टिभागा योजनस्य १४४६६, एतत्पूर्वराशी
क्षितं जातं च यथोक्तमानम् २१०६५ । चन्द्रस्य तु मण्डलविष्कम्भः
षट्षष्ट्याशदेकषष्टिः भागा योजनस्य, ते ५, पञ्चदशगुणिता जाताः
८४०, तेषां योजनानयनार्थमेकषष्टिभागह्रणे लब्धा १३ शेषा ४७
स्थिता । मण्डलान्तराणां च प्रत्येक विष्कम्भमान पञ्चत्रिंशद्योजनानि
त्रिंशदेकषष्टिभागा योजनस्यैकषष्टिभागस्य च मत्तथा द्विसप्तस्य च-
त्वारो भागा ३९३० ५, पञ्चत्रिंशच्चतुर्दशगुणिता जातानि ४९०
योजनानि, त्रिंशद्भागाश्चतुर्दशगुणिता जाताः ४२०, मत्तथा त्रिंशस्य
चत्वारो भागाश्चतुर्दशगुणिता जाताः षट्षष्ट्याशन्, ते मत्तभिर्दश लब्धा
१३०, ते च चतुर्दशानविंशती क्षिता जाताः ४९८ ते
षां हना लब्धानि योजनानि मत्त शेष एक एकषष्टिभागः

स्थितः ७१, पूर्वोक्तानि योजनानि १३ तथा ४९० तथा ७, सर्वेषां
 मीन्त्रे ज्ञानानि योजनानि ६१०, शेषभागाः १ तथा ४७, उभयो-
 र्मीन्त्रे ५६ स्थिता इति । इदं चार्थोत्रचक्रपालविष्णुमन्त्रमानम् ॥१०॥
 अथ कति मण्डलानि द्वापि कति च निषधे लवणे च कति सूर्यचन्द्र-
 योर्भवेन्तीति साधाद्वयेनाह

संततमंतरमेभं, रवीण पयमद्विमंडला दीवे ।

उत्प विसद्वी निसद्वे, त्रिपि अ वाहाइ तस्मेव ॥ ११ ॥

चंदायं निसद्वे पि अ, मंडल पय गुरुवपसि दीसंति ।

सेसाइं मंडलाइं, दोण्ड पि जलाहिस्म मज्जमि ॥१२॥

मंतव० । 'मंतव' सर्वकाल 'एतन्' पूर्वोक्तं सूर्ययोश्चन्द्रयोश्च
 मध्ये प्रविशतोर्बहिर्निगच्छतोश्च मण्डलानां परस्परमन्तर ज्ञेयम् । तत्र
 ज्योः पद्यपट्टिमण्डलानि जम्बुद्वीपे । तत्रापि द्वावर्तिर्निषधपर्वने श्रीणि
 च तस्य वातायाम्, इदं तु श्रीमुनिचन्द्रमुग्धिभिरुक्तम् । समवायाङ्ग-
 वृत्तां त्रिपट्टिस्थाने- "जम्बुद्वीपस्य पर्यन्तिमेऽसीत्युत्तरे योजनज्ञाने पद्य-
 पट्टिर्भवन्ति, तत्र निषधपर्वने नीलवन्तपर्वने च त्रिपट्टिः सूर्योदयाः सूर्य-
 मण्डलानीत्यर्थं, तदन्ये तु द्वे जगत्या, दोषाणि तु लवणे" इत्युक्तमस्ति ।
 मण्डलद्वीपुत्तानावपि "त्रिपट्टिःत्रिपट्टिमण्डलानि निषधनीलवतोः, द्वे द्वे
 हरिषर्षकोत्पत्तौ ।" तस्मिन्च च मर्दोर्बिहङ्गम् ॥ ११ ॥ तथा-चंदा० ।
 चन्द्रयोर्निषधनीलवन्तपर्वत एव पद्य मण्डलानि गुरुवपदेशे दृश्यन्ते,
 दोषाणि मण्डलानि द्वयोपि जलधौ ११९ सूर्यस्य दान १० चन्द्रस्य
 च भवन्ति । तत्राप्ययं विरोध - १-२-३-४-५-११-१२-१३-
 १४-१५ एतानि चन्द्रमण्डलानि सूर्यस्यापि साधारणाणि । अथ ८-

स्थितः ७१, पूर्वोक्तानि योजनानि १३ तथा ४९० तथा ७, सर्वेषां
 मीलने ज्ञानानि योजनानि ९१०, शेषभागाः १ तथा ४७, उभयो-
 र्मीलने ६६ स्थिता इति । इदं चारशोत्रचक्रपालविष्णुभमानम् ॥१०॥
 अथ षड्नि मण्डलानि द्वापि कति च निषधे लवणे च कति सूर्यचन्द्र-
 योर्भवन्तीति गाथाद्वयेनाह

संततमंतरमेधं, रवीण पणमट्टिमंडला दीपे ।

तत्प विसद्वी निमटे, त्रिपि अ पाहाह तस्मेव ॥ ११ ॥

चंद्राणं निमटे वि अ, मंडल पण गुरुवणमि दीसंति ।

सेसाहं मंडलाहं, दण्ड वि जलाहिस्म मज्झमि ॥१२॥

संतत० । 'संतत' सर्वशाल 'एतत्' पूर्वोक्तं सूर्ययोश्चन्द्रयोश्च
 मध्ये प्रविशतोर्बहिर्निगच्छतोश्च मण्डलानां परम्परमन्तरं ज्ञेयम् । तत्र
 गत्यो पञ्चषष्टिमण्डलानि सम्बृह्दीपे । तत्रापि द्वाषष्टिर्निषधपर्वने त्रीणि
 च तस्य पाहायाम्, इदं तु श्रीसुनिषन्द्रमूरिभिरुक्तम् । समयापाङ्ग-
 वृत्तां त्रिषष्टिस्थाने "सम्बृह्दीपस्य पर्यन्तिमेऽतीत्युत्तरे योजनशते पञ्च-
 षष्टिर्भवन्ति, तत्र निषधपर्वने नीलवन्पर्वने च त्रिषष्टिः सूर्योदयाः सूर्य-
 मण्डलानीत्यर्थः, तदन्ये तु द्वे जगत्यां, शेषाणि तु लवणे" इत्युक्तमस्ति ।
 महदृणीवृत्तादावपि "त्रिषष्टिर्त्रिषष्टिमण्डलानि निषधनीलवतोः, द्वे द्वे
 रग्विषकोन्श्यादौ ।" इति मन्त्रस्य सर्वविद्वेषम् ॥ ११ ॥ तथा—चंद्रा० ।
 चन्द्रयोर्निषधनीलवन्तपर्वत एव पञ्च मण्डलानि गुरुपदेशे दृश्यन्ते,
 शेषाणि मण्डलानि द्वयोरपि त्रयो ११९ सूर्यस्य तदा १० चन्द्रस्य
 च भवन्ति । तत्राप्यस्य विशेष — १-२-३-४-५-११-१२-१३-
 १४-१५ एतानि चन्द्रमण्डलानि सूर्यस्यापि साधारणानि । षष्ठ ६-

योजनानां १०१९ शेषा भागाः ४५, तच्च यदा चन्द्रप्रथममण्डलवि-
 ष्कम्भे ९९६४० योजनरूपे क्षिप्यन्ते तदा सर्वेषां मण्डले द्वयो
 श्रन्द्रयोर्मिथोऽन्तरं योजनानि १००६९९४५ । तत्परिधियोजनानि
 ३१८३१९ किञ्चिदुनानि ॥ तथा सर्वाभ्यन्तरे मण्डले द्वयोः सूर्ययो
 मिथोऽन्तरं योजनानि ९९६४०, तत्परिधियोजनानि ३१९०८९ कि
 षिदधिकानि । द्वितीयादिमूर्धमण्डलेषु प्रतिमण्डले विष्कम्भवृद्धियोज
 नानि ९३५ । तत्परिधियोजनानि १७३६, यत्र पञ्च एकषष्ट्या गुणि
 ताः पञ्चत्रिंशत्सहिताश्च ३४०, ते वर्गिता दशगुणिताश्च जाता
 ११९६०००, एतद्द्वानां करणीकरणे १०७९ आगता, शेषा ३७९
 स्थिताः, आगतानां ६१ भागहस्ते १७३६ । अयं परिम्यो यदि सूर्य
 र्म्य प्रथमादिमण्डलपरिम्ये क्षिप्यन्ते तदा द्वितीयादिमूर्धमण्डलपरिधि-
 प्रमाणमागच्छति । अत्रापि विष्कम्भवृद्धिघटनानोपायो यथा—सूर्यम्य
 मण्डलान्तरं योजने द्वे, सङ्खिगुणस्य चत्वारि, सूर्यदिमानं स्वष्टचत्वारि
 शद्भागमितम्, सङ्खिगुणं षण्णवतिर्भागा, तेषामेकषष्ट्या भागैरेकं योजनं,
 तच्चतुर्षु क्षिप्तं ज्ञानं योजनपञ्चक शेषा पञ्चत्रिंशद्भागा ९३५, एतच्च
 श्यशीत्यधिकशनेन गुण्यने ज्ञानं योजनानां विदित्युक्तं महत्तम् १०९०,
 तच्च सर्वाभ्यन्तरमण्डलविष्कम्भे ०९६४० रूपे मील्यन्ते तदा सर्व-
 षां मण्डले द्वयोः सूर्ययोर्मिथोऽन्तरं १००६६० भवति । तत्परि
 धियोजनानि ३१८३१९ । चन्द्रयोरेव सर्वाभ्यन्तरे सर्वेषां च मण्ड-
 ले सूर्ययोरेवबाधाप्रमाणमवमेयम् । नवरं चन्द्रम्य सूर्यपेशया कोटश
 भिरेकषष्टिभागैर्गुणमन्तरम्, यत्र एकोऽपि चन्द्रोऽष्टावैकषष्टिभागान्
 सूर्याभ्यन्तरमात्रामति, एवमपरोऽपि तन्ममश्रेणिम्, तत्र कोटशभि

कृत्याचंङ्ग शिरोहाङ्ग संश्लि

३३ ८८८८८

३३३३३

वावट्टि पुण्यरूपा, तेवीमं अंसगा य बोधव्या ।

दो चय इकवीसा, छेओ पुण नेमि बोधव्यो ॥ २३ ॥

वावट्टि० । चन्द्रम्यैककमण्डले भ्रमिकाल ' द्वापट्टि' पूर्णरूपाणि ' पूर्णा' द्वापट्टिमुहूर्ता इत्यर्थे . त्रयोविंशतिमन्दाश्रयस्य मुहूर्तस्यैकविंशत्यधिकशतद्वयभागरूपा बोधव्या ६२ $\frac{१}{११}$. एतावत्कालप्रमाणे चन्द्रम्यैककमण्डले परिभ्रमतो लगति । अत्राशम्वरूप मंत्रेणवाह- ' छेओ ' ति छेदो-विभजनाद् ' पुन ' ' तथा ' मुहूर्तानामेकविंशत्यधिकशतद्वयरूपो बोधव्यः ॥ २३ ॥

एण्य य मइअव्यो, मंडलरासी हविज जं लदं ।

सा सोममुहुत्तगई, तहिं तहिं मंडले निअमा ॥ २४ ॥

एण्य० । ' एनेन च ' अनन्तगेक्तगणिना द्वापट्टिमुहूर्तादिरूपेण मण्डलपरिधिराशिर्भक्तव्य, भक्ते सति भवेद्यद्व्य मा सोमम्यैककमुहूर्ते गतिर्भवति तस्मिन् तस्मिन् मण्डले नियमात् । भावना यथा-सवर्णनार्थं द्वापट्टिमुहूर्ता एकविंशत्यधिकशतद्वयगुणा क्रियन्ते, जात १३७०२, उपरितनांशास्त्रयोर्विंशति क्षिप्यन्ते जातानि त्रयोदशमहसाणि पञ्चविंशत्यधिकानि मत्तशतानि १३७२९, चन्द्रम्य मर्वाभ्यन्तरमण्डलपरिधियोजनानि ३१९०८९ रूप, मोऽपि २२१ गुण क्रियन्ते जातः षट्को नवकः षट्कस्त्रिकश्रतुष्क षट्क षट्को नवकश्चैति-६९६३४६६९, अम्य राशेः पूर्वोक्तेन त्रयोदशमहसपञ्चविंशत्यधिकमत्तशतप्रमिताङ्केन १३७२९ भागहारे लब्धानि योजनानि ९०७३ अंशा. $\frac{७७४६}{२७७२५}$ एषा चन्द्रम्याभ्यन्तरमण्डले मुहूर्तगतिः । द्वितीये

चन्द्रमण्डले परिधियोत्तनानि ३१९३१९, मोऽपि ६२१ गुणितो
 ज्ञानः षट्को नवकः षट्कोऽष्टकः पञ्चकश्चतुष्को नवको नवकश्चेति
 ६९६८९४९९, अय्य राशेः पूर्वोक्तेन १३७२९ राशिना भागे लब्धा-
 नि योजनानि $९०७७ \frac{३१५४}{१४३२५}$, एषा द्वितीये मण्डले चन्द्रभ्येककमुहूर्तं
 गतिः । एवं मण्डले मण्डले परिधिवृद्ध्या पूर्वपूर्वापेक्षया मुहूर्तगतिप्र-
 माणं प्रतिमण्डलं किञ्चिद्गुणपादोनचतुर्विंशत्युद्ध्या तावन्नेयं यावन्मवे-
 बाह्यं मण्डलम् । तत्र च परिधियोत्तनानि ३१८३१९, अयमपि २२१
 गुणितो ज्ञानः सप्तकं शून्यं त्रिकश्चतुष्कं सप्तकं षट्कं एककं पञ्च-
 कश्चेति ७०३४७६१९, अय्य राशे १३७२९ भागे लब्धानि यो-
 जनानि $९१२९ \frac{१९३०}{१३३२५}$, एतावती सर्वबाह्ये मण्डले चन्द्रस्य प्रतिमु-
 हूर्तं गतिः ॥ २४ ॥ अथ सूर्यस्य मुहूर्तगतिपरिमाणमाह—

मंडलपरिरयरासी, सङ्गी मङ्गलमि होइ जं सटं ।

सा घरमुहुत्तगई, तहिं तहिं मंडले निधमा ॥ २५ ॥

मंडलपरि० । सूर्यस्य मण्डलपरिधिगति षट्पचा ६० भज्यते,
 भक्ते मनि यत्तन्धं भवति सा सूर्यस्येककमुहूर्तगतिर्भवति तत्र तत्र
 मण्डले नियमात् । अत्र मण्डलपरिरयराशे षट्पचा भागकथनात्कण्डलध्र-
 मिकालस्य षट्पिमुहूर्तप्रमाणता ज्ञेया । भावना यथा—सूर्यस्य सर्वाभ्यन्तरे
 मण्डले परिधि ३१९०८९, तस्य मण्डलध्रमिमुहूर्ताङ्गेन षट्पचा ६०
 भागे लब्धानि ९२९१ $\frac{१९३०}{१३३२५}$, एषा सर्वाभ्यन्तरे मण्डले सूर्यस्य प्रतिमुहूर्तं
 गतिः । पूर्वपरिधी सप्तदशमपेङ्गने षट्कं समायाति, तेन पञ्चत्रि-
 षण्पट्टिभङ्गानां परिधिगतिवतायाश्च सर्वाङ्गे एकं योजनं भवति, तत्र

मघुत्तिका मण्डलप्रकरणम् । क्रियन्ते माने २१६५३,
 उपरितनानामंशानां च क्षेत्रे मानान्येकविंशतिमहत्वाणि नवशतानि
 षष्ट्यधिकानि २१९६०, सर्वाभ्यन्तरे नक्षत्रमण्डले परिधि ३१५०८९,
 म च ३६७ गुण क्रियन्ते- एकक. एकक. पञ्चक. षट्क.सिद्धक. मज्जक.
 षट्कः षट्कसिद्धकश्चेति ११५६३७६६३, जस्य पूर्वेण २१९६०
 भागे लब्धानि योननानि पञ्चमहत्वाणि षष्ट्यष्ट्यधिकं द्वे च शते
 एकस्य योननस्य चैकविंशतिमहत्वाणि षष्ट्यधिकानि नवशतानि भागाः
 क्रियन्ते तत्संबन्धिनोऽष्टादशमहत्वाणि त्रिषष्ट्यधिकं द्वे च शते भागाः
 १२६९ $\frac{१८९१३}{३१२१०}$, एतावती प्रतिमुहूर्तं सर्वाभ्यन्तरे मण्डले वर्तमानाना
 मभिनिदादिद्वादशनक्षत्राणां गति । एव तृतीयादिचन्द्रमण्डलानां
 परिधिप्रमाणं परिभाष्य तत्सन्मण्डलम्भक्षोपनक्षत्राणामपि प्रतिमुहूर्तं गति
 प्रमाणमवमानव्यम्, यत प्रथमे चन्द्रमण्डलेऽभिपिण १ श्रवण २
 धनिष्ठा ३ शतभारवा ४ पूर्वभाद्रपद ५ उत्तरभाद्रपद ६ रेवती ७
 अधिनी ८ भरणी ९ पूर्वफाल्गुनी १० उत्तरफाल्गुनी ११ स्थानि
 १२ नक्षत्राणि भवन्ति १, तृतीये चन्द्रमण्डले पुनर्घसु १ मघा २
 द्वे नक्षत्रे २, षष्ठे चन्द्रमण्डले र्जसिका ३, मज्जमे चन्द्रमण्डले
 रोहिणीचित्रे द्वे ४, अष्टमे चन्द्रमण्डले विशाखा ५, दशमे चन्द्र-
 मण्डले अनुराधा ६, एकादशमे चन्द्रमण्डले ज्येष्ठा ७, पञ्चदशे
 चन्द्रमण्डले मृगशीर्ष १ आर्द्रा २ पुष्य ३ ज्येष्ठा ४ हस्त ५ मूल-
 ६ पूर्वाषाढा ७ उत्तराषाढा ८ अर्द्रा मन्ति, क्षेत्रेषु द्वितीयचतुर्थे-
 पञ्चतृतीयद्वादशप्रयोगेन चतुर्दशमध्येषु मज्जसु चन्द्रमण्डलेषु नक्षत्राणि
 न मन्ति । मज्जान्तरे नक्षत्रमण्डले परिधि २१८२१९, एतेऽर्धे

१६० । प्रतिमण्डलं द्वयोर्गुणैकपट्टिभागयोर्दिनस्य
 अयमर्थः- एकस्य गुणसंख्यैकपट्टिभागा त्रित्यन्ते तन्मन्त्र
 भागो हियेते । 'अने' इति सर्वबाह्यमण्डले वर्तमाने पूर्व
 दिने भवति । अत्र प्रैगधिषकणं श्रेयसु यद्यत्तान्यधि
 षण्मूहानां तानिस्तदधिकेन दिनेन वा तानि ? इति, शान्ति
 यथा- १८६ ६, १ मध्योऽन्यगुण त्रित्यन्ते, लक्षेन गुणित
 भवति ताता पट्ट, आदिना च भागाऽपार्श्वो वष्टपष्टिगुणा
 ताता ३६६, ते त्र्यर्थावधिकानेन भाज्यन्ते लक्षो ही गुणैर्
 भागो १२२, एते कर्त्तव्यभूति प्रतिदिन हियेते, एकगत्यभूति प्रा
 र्थेते । यद्य भगवत्यामेकादशे शत एकादशोदेशके एकस्य
 संख्य द्वाविंशत्यधिकं, एत भागा त्रित्यन्ते तादृशाश्चत्वारो भागा
 वृद्धो भोक्ता, अत्रैकपट्टिर्ही ही भागो, तत्रयोनाऽधेभेद । एता
 शिष्यद्वेन पत्न्यनुक्तं तात, यथा पत्नानि १ अक्षराणि ७६ एकादश
 भागा १३१, यत् १८७ दिने षण्मूहाना वष्टेने प्रतिगुणै पत्न
 १५०, तानि च षड्गुणानि ७५०, तानि त्र्यर्थावधिकेन एतेन भाज्यन्ते
 स्रष्टानि श्रीणि ३ पत्नानि, शेष १०१, तानि भागाऽपार्श्वो वाप्यक्षर
 गुणितानि १०५६०, तेऽह्ना १८३ अत्रा स्रष्टा ७६ एता, हेवा
 एकस्याक्षरस्य द्वादश भागाश्च ३६६ । तथा निम्ना तन्मन्त्र विदगीअ' नि
 निशा-शान्तिदिनाद्विपरीता श्रेया, कोऽर्थे ? यदा दिनमानमन्त्रादन्त
 तदा निशा द्वादशगुणानां, यदा दिन द्वादशगुणै तदा निशाऽपार्श्व
 गुणानां । अत्रादि तानिवृद्धी दिनवृद्धे ॥ ७७ ॥ अथ सर्वेषां मण्डले
 यथा यद्यमन्त्रमण्डलेषु पूर्वोक्तोद्देशान्तराद्योऽन्यथाऽप्यत्र-

१६० । प्रतिमण्डलं द्वयोर्मुहूर्तैकपट्टिभागयोर्दिनस्य हानिर्भवति ।
 अयमर्थः—एकस्य मुहूर्तस्यैकपट्टिभागाः क्रियन्ते तन्मध्यन्धिनी ह्यी
 भार्गी ह्येते । 'अने' इति सर्वबाह्यमण्डले वर्तमाने मूर्धे द्वादशमुहूर्तं
 दिनं भवति । अथ त्रैगुणिककरणं ज्ञेयम्—यद्यर्थाव्यधिकशतदिने-
 षण्मुहूर्तानां हानिस्तद्वैकफेन दिनेन वा हानि ? इति, राधित्रयन्यासो
 यथा—१८६--६--१ मध्योऽन्त्यगुण क्रियते, एकेन गुणितं तदेव
 भवति ज्ञाना. षट्, आदिना च भागाऽप्राप्ती षडेकपट्टिगुणाः क्रियन्ते
 ज्ञानाः ३६६, ते त्र्यर्थाव्यधिकशतेन भाज्यन्ते लब्धी ह्यी मुहूर्तैकपट्टि-
 भार्गी १११, एतौ कर्कात्प्रभृति प्रतिदिनं ह्येते, मकरात्प्रभृति प्रतिदिनं
 वदेते । यद्य भगवत्यामेकादशे शत एकादशोद्देशके—एकस्य मुहूर्-
 तस्य द्वाविंशत्यधिक शत भागाः क्रियन्ते तादृशाश्चत्वारो भागाः हानी
 गृह्ये चोक्ता, अत्रैकपट्टिकी ह्यी भार्गी, उभयोर्नाऽर्थभेदः । एतावता
 किञ्चिदने पदचतुर्षः मात, यथा पदानि ३ अक्षराणि १६ एकाक्षरस्य
 भागाः १११, यतः १८६ दिने षण्मुहूर्ता वदेन्ते प्रतिमुहूर्तं पदानि
 १२०, तानि च षड्गुणानि ७२०, तानि त्र्यर्थाव्यधिकेन शतेन भाज्यन्ते
 म्बुधानि त्रीणि ३ पदानि, दोषं १७१, तानि भागाऽप्राप्ती षट्दश-
 गुणितानि १०६६०, तेऽष्टा १८६ भक्ता लब्धा १६ पदाः, दोषा
 एकस्याक्षरस्य द्वादश भागाश्च १११ । तथा 'निशा तम्म दिवगीअ' नि
 निशा-रात्रिर्दिनाद्विपरीता ज्ञेया, कोऽर्थ ? यदा दिनमानमष्टादशमुहूर्तं
 तदा निशा द्वादशमुहूर्ता, यदा दिन द्वादशमुहूर्तं तदा निशाष्टादश-
 मुहूर्ता । अप्रापि हानिपृष्टी दिनवज्ञेये ॥ २९ ॥ अथ सर्वबाह्ये मण्डले
 यथा प्रथमपदसर्वमण्डलेषु मूर्धेभ्योऽद्यान्तान्तयोऽनसंख्यानात्—

वर्त्तिमहादिमंग्या म्वयं ज्ञेया, यश्चक्राहावधार्या । अत्र तारकाणां बहु-
 स्वात्क्षेत्रस्य स्नोकृत्वाच्च केचित्कोटाकोटिगिति मंज्ञान्तरं मन्यन्ते ।
 केचिच्च तारकविमानान्युत्मेधाङ्गुलप्रमाणेन मन्यन्ते । किञ्चित्सैन्यं
 सूर्यस्यापि साधारणम्, चन्द्रस्यैव तत्सैन्यस्य सूर्योऽप्यधिप इति, यदुक्तं
 जीवाभिगमे ज्योतिष्कोदेशे—“ एगमेगम्म ण भंते ! चंदिमसुरि-
 अम्म चंदिमसुरिअम्म केवओ परिवारे पत्ततो ? ” ति मूत्रम् । अस्य
 वृत्त्येकदेशो यथा—‘ एङ्कस्य भदन्त ! चन्द्रसूर्यस्य चन्द्रसूर्यस्य ’ अनेन
 च पदेन यथा नक्षत्रादीनां चन्द्र स्वामी तथा सूर्यस्यापि तस्यापीन्द्र-
 स्वादिति व्यापयति । यद्वा समवायाङ्गवृत्तावष्टाशीतिस्थानकेऽप्ययमे-
 वाभिप्रायोऽस्ति तेन चन्द्रसूर्यौ ग्रहेभ्यो भिन्नौ तौ महाधिपौ ज्ञेयौ ॥३१॥

नामानि.	अम्बुद्वीपे	उत्तराध्वी	धान्वी- स्यद्व	वातोद्रे	पुष्करार्थे	सर्वमन्व्याः
चन्द्रसूर्याः	२	८	१२	४०	७०	१३२
ग्रहाः	१०६	३५०	१०५६	३६९६	६३३६	११६९६
नक्षत्राणि	५६	११२	३३६	११०६	२०१६	३६९६
तारककोटिः	१३३९५	२६७९	८०३०	३६१३९५	४६१३०	८८४०७
कोटयः	३०-१५	३०-१६	३०-१६	३०-१५	३०-१६	३०-१६

अथ चन्द्रसूर्याणां केन प्रकारेण कदा प्रकाशाभेदं वर्त्तते ? कदा च
 हीयते ? तदाह—

सृष्टरिषमे जम्बुद्वीपस्य दशभागपरुपनयेकैकमूर्यस्य तापक्षेत्रे विद्यन्तो
भागाः ? इत्याह—

द्विषस्म य दशभागा, श्यपामे हुंति तिभि दिवसस्स ।

कफस्म य षट्मदिषे, भागा पुष्य दुषि रयणीए ॥ ३३ ॥

द्विष० । द्वीपस्य त्रय दशभागा एकैकपार्श्वे ' द्विषमस्य ' मूर्यता-
पक्षेत्रस्य षट्मंत्रान्तिप्रथमदिने भवन्ति । कोऽयं ? दशधाविभक्ते जम्बु-
द्वीपचक्रत्वाने यहब्धं तादृशात्त्रयो भागा एकस्मिन्पार्श्वे दक्षिणत उत्त-
रतो वा । तदा शत्रे पुनर्दशभक्ती द्वी भागा भवतः । द्विषमस्यकभाग-
त्रययोजनानि ९४२२६ $\frac{१}{३}$ । शत्रिमवन्धिभागद्वययोजनानि ६३०१७
 $\frac{१}{३}$ । उभयोर्मालने १२७०४४ $\frac{१}{३}$ । एव द्वितीयमूर्यस्यापि दिनं रा-
त्रिश्च, सर्वमालने ३१५०८० सर्वाभ्यन्तरमण्डलपरिधिर्जातः । अत्र
मेरुं प्रति नवयोजनमहभाणि चत्वारि शतानि षडशीत्यधिकानि नव च
दश भागा योजनस्येयं तत्सर्वोत्कृष्टदशभागप्रयरूप तापक्षेत्रप्रमाणं भवति
९४८६ $\frac{१}{३}$ । कथम् ? मन्दरपरिक्षेपस्य किञ्चिन्न्यूनत्रयोविंशत्युत्तरषट्-
शताधिकैकत्रिंशद्योजनमहममानस्य ३१६२३ दशभिर्भागै हते यहब्धं
सस्य त्रिगुणत्वं एतस्य भावादिति । नपन्यदिवसे तु मेरुं प्रति भागद्वयं
षड्योजनमहभाणि त्रीणि शतानि चतुर्विंशत्यधिकानि षट् च दशभागाः
६३६४ $\frac{१}{३}$ ॥ ३३ ॥ अथ क्रमेण हीममानं नपन्यदिवसे यावत्प्रमाणं
तापक्षेत्रमवशिष्यते तदाह—

मयरम्मि दुषि भागा, दिषसस्स य हुंति तिभि रयणीए ।

एवं नापप्याशो, दिपरसीषुद्धिहाणीशो ॥ ३४ ॥

मर० । सर्वमंत्रान्तेर्द्वितीयदिनादाभ्य पङ्क्तिर्मौसोवन्मकरसंक्रान्त्याप-

एकद्वे ॥ २ ॥” उत्तरदिग्गमे एतावद्योजनत उदित पश्यन्ति, तत्रै-
 तावत्त्रैपरिधिमुद्गायान् । परमिदं मर्दाभ्यन्तरमण्डलं मानुषोत्तरादर्वाङ्ग-
 मंभवति, येन शेषमण्डलानामवकाशो दशोत्तरपञ्चशतयोजनान्तर्विलो-
 क्यत इति, नैनोक्तनेत्रःप्रसर कतिचित्महम्मैन्युनो ज्ञेय । नवरमियान्
 दिशेष.—जम्बूद्वीपगतमूर्ययोर्दक्षिणोत्तरयो कर्मप्रमोभ्यो लवणममुद्रगत-
 चन्द्रमूर्याणा दक्षिणोत्तरयो कर्मप्रमर स्नोक, पूर्वपश्चिमयोश्च भूयान्, क्षे-
 त्रस्य परिधिवाहुल्यात् । धानकीवण्डे च पण्णां वण्णा पक्तिगतमूर्याणामु-
 चरोत्तरं दक्षिणोत्तरयोस्नेत्रःप्रसर स्नोक, पूर्वपश्चिमयोश्च वर्धने । एवं का-
 लोटे पुष्कराद्धेऽपि पूर्वपश्चिमयोरनिबद्ध्यो वर्धत इति स्थितिः । परं यो
 य मूर्यो यत्र यत्र चरति तद्रथोर्वाभिर्नो जनाम्नमेव मूर्यं पश्यन्ति नान्यं
 तथानगतत्वाभाव्याहचवस्थाभङ्गदोषप्रमद्गाद्य । एवं चन्द्रमहादीनामपि
 व्यवस्था भावनीया ॥ ४४ ॥ अध नेषा र्वीणा दशभागादिम्बरूपमाह—

सव्यपरिधीण एवं, सव्ये वि अ भाणुणो दसंसतिगं ।

सार्धंतुकोसदिणे, जहन्नए दृष्टि उ दसंसे ॥ ४५ ॥

मव्य० । लवणधानकीकालोटपुष्कराद्धेऽपु सर्वपरिधीनां ‘एवं’ अमु-
 ना प्रकारेण जम्बूद्वीपन्यायेन सर्वेऽपि भानव ‘दशाशत्रिकम्’ इति
 त्रीन् दशभागान् कर्कम्था युगपत्सर्वभ्यन्तरमण्डले मच्चरन्त उत्तरदि-
 गमे तापयन्ति, तदा दिनमानमष्टादशमुहूर्तम्, रात्रिर्द्वादशमुहूर्ता ।
 जपन्यदिवगे समकं सर्वशाह्यमण्डलम्था मकरे द्वी दशभागौ तापयन्ति,
 तदा दिनमानं द्वादशमुहूर्तं, रात्रिर्दशमुहूर्ता । सर्वेषां मूर्याणां चतुर-
 शीत्यधिकशतमण्डलेषु प्रत्येकं षट्शो मुहूर्तेरेव समकं परिभ्रमणान् ॥

पुष्टिद्वे ॥ २ ॥” उत्कृष्टदिवसे ण्तावघोत्रनत उदितं पश्यन्ति, त
 तावत्तैत्रपरिधिमद्भावात् । परमिदं सर्वाभ्यन्तरमण्डलं मानुषोत्तरादा
 संभवति, येन शेषमण्डलानामवकाशो दशोत्तरपक्षज्ञानयोजनान्तरवि
 कयत इति, तेनोक्तनेत्रप्रसर कतिचित्महर्षेण्युनो ज्ञेयः । नवरमि
 दिनेषु - जम्बूद्वीपगतमूर्ययोर्दक्षिणोत्तरयोः क्रममेभ्यो लक्षणममुद्र
 चन्द्रमूर्धाणा दक्षिणोत्तरयोः क्रममेभ्यो स्नोकः पूर्वपश्चिमयोश्च भूयान्
 त्रम्य परिधिवाहुस्यात् । धानकीमण्डे च पण्णा पण्णा पक्तिगतमूर्धाण
 भरोत्तरं दक्षिणोत्तरयोर्नेत्र प्रसर स्नोकः पूर्वपश्चिमयोश्च वर्धने । एवं
 लोटे पुष्कराद्वेऽपि पूर्वपश्चिमयोरनियतयो वर्धत इति स्थितिः । परं
 स मूर्धो यत्र यत्र चरति तदधोर्वासिनो जनास्तमेव मूर्यं पश्यन्ति न
 तथाजगत्त्वाभाव्याह घवम्याभङ्गदोषप्रमद्वाह । एवं चन्द्रग्रहादीना
 व्यवस्था भावनीया ॥ ४४ ॥ अथ तेषां र्वाणा दशभागादिम्बरूपमाह

सद्यपरिहीण एवं, मध्ये वि च भाणुखो दसंसतिगं ।
 तापंतुकोसदिये, जहृषण दृष्टि उ दसंमे ॥ ४५ ॥

मध्य ० । लवणधानकीकालोदपुष्कराद्वेषु सर्वपरिधीनां 'एवं '
 ना प्रकारेण जम्बूद्वीपन्यायेन सर्वेऽपि भानवः 'दशाशत्रिकम्'
 शीतं दशभागान् कर्कम्धा युगपत्सर्वाभ्यन्तरमण्डले मधुगन्त उत्कृ
 र्दमे तापयन्ति, तदा दिनमानमष्टादशमुहूर्तम्, रात्रिर्द्वादशमु
 अपन्यदिवसे ममक सर्ववाह्यमण्डलम्धा मकरे द्वी दशभागौ ताप
 तदा दिनमानं द्वादशमुहूर्तं, रात्रिगष्टादशमुहूर्ता । सर्वेषां मूर्धाणाः
 शीत्यधिकज्ञानमण्डलेषु प्रत्येकं षट्पञ्चा मुहूर्तेरेव ममकं परिभ्रमन्ता

४५ ॥ अथ तेगामपि मूर्धाणां चार्धशतः मध्यगां कियद्द्विन्नापत्रं
वर्धते हीयते च ? इत्याह -

एवं च सद् दसंसे, तेषां पद्मसंतनीहरंतायं ।

चट्टद् द्वायद् तेषीसण्ण दिवसाण्ण अणुकमसो ॥ ४६ ॥

एवं० । ' एवं ' पूर्वोक्तप्रक्रमे मणि ' तेषां ' मूर्धाणां मध्ये सर्व-
बाह्यान्मण्डलान्मध्ये प्रविशता कर्कं च मर्वाभ्यन्तगद्दहिर्निम्मगां दिव-
साना श्यर्शात्यधिकशतेनानुक्रमश एकेको दशांशो वर्धते हीयते च ।
वृद्धिहानियोजनसंख्या दशमभागयोजनसंख्या च तत्तद्धीपसमुद्राणां
मध्यबाह्यपरिध्यनुसारेण वाच्या ॥ ४६ ॥ अथ जम्बूद्वीपादन्यरवीणां
मण्डलसंख्या मण्डलान्तरप्रमाण चार्धशत्रविष्कम्भमानं चाह—

सध्वेसिं पि रवीणं, सध्वेसिं मंडलाण्ण अन्नुत्तं ।

दोजोअणंतरालं, पंचमयदहुत्तरो चारो ॥ ४७ ॥

सध्वे० । सर्वेषां रवीणां चतुर्गर्शात्यधिकशतसंख्यानां मण्डलाना-
न्तरं प्रत्येक द्वे योजने, चार्धशत्रविष्कम्भान्नु दशोत्तगणि पञ्चशतयो-
जनानि ज्ञेयानि । अष्टचत्वारिंशदेकपष्टिभागान्नु म्नोक्तवाचोक्ताः ।
अथवा प्रथममण्डलम्यान्त्यमण्डलम्य वा चार्धभावादष्टचत्वारिंशन्नोक्ताः,
जम्बूद्वीपाधिकारे चोक्ताः । परमार्थस्यैक एव ॥ ४७ ॥ अथ शेष
चन्द्राणां चार्धशत्रमानादिस्वरूपमाह

इगसट्टंसतिवन्ना, चंदायं पंचनवहिअसयाइं ।

अट्टहि भागेहि जज्जो, अम्भहिअं मण्डलं ससिणो ॥ ४८ ॥

इग० । जम्बूद्वीपचन्द्राणाम्ने प्रत्येक मण्डलानि पञ्चदशैव, तेषां
मण्डलानां भूमिन्तरं च मार्गदेशे पञ्चत्रिंशद्योजनानि ३२ ३३ ३४

एतस्मिन् ऋतुर्दशगुणे एते समस्त चतुष्टयं नवाधिवचनानामनमित
 त्रिपद्याद्यैकपट्टिभागान् १०९ ३३. एत चतुष्टयं त्रिभिर्भागैरधिकं
 सुदंदिश्वत्सुदंदिश्वं चतुष्टयाद्वागमानान्त्वात् । अत्रापि विमानाकान्त
 सुमेरुगणनाद्यैकचतुष्टयाद्वागमानामकथनेऽपि पूर्वोक्तेन मह न विरोध
 ॥४८॥ अथ सर्वेषु क्षेत्रेषु दिक्चतुर्नित्यं स्वरूप गाथायुगलेनाह—

अम् अम् आहो, उदेह मा तस्म होह पुम्बदिसा ।

अन्य पि अ अत्यमेह, अदगदिमा मा उ नापद्या ॥ ४९ ॥

दाहियपासम्मि अ दाहिया उ वामेष उत्तरा होह ।

एवामो तापदिमा, मध्येमि उत्तरो मेरु ॥ ५० ॥

अम् ० । अम् लोकाय एत स्थानादादित्य उदयमेति—इमो
 चरमायाति अम् लोकाय मेव पूर्वदिग् ज्ञेया । तथा यत्र स्थाने
 सुदोऽन्तमेति अदःपतायोगात्सा 'अपरा' पश्चिमा च ज्ञातव्या
 ॥ ४९ ॥ दाहि ० । उदयमानमृषाभिमुत्तमतन्म्य लोकाय दक्षिण
 पार्श्वे दक्षिणा भवति वामपार्श्वे उत्तरा । भावना यथा—पूर्वविदेहाना
 लोकानां या पश्चिमा सा भरतमम्बन्धिना पूर्वा, भरते या पश्चिमा सा
 पश्चिमविदेहेषु पूर्वा, पश्चिमविदेहेषु या पश्चिमा सा ऐरावते पूर्वा,
 ऐरावते या पश्चिमा सा पूर्वविदेहेषु पूर्वत्यादि । मूर्ध्निक्षिप्या यौगलि
 कक्षेत्रसर्वभगदिषु सर्वत्र पूर्वोदयो दिशो विचार्या । यतो अम्बुद्वीप-
 प्रज्ञायाम्—'अर्धवे न भवे' मूर्ध्नि उद्रीणपार्श्वमुगच्छ पार्श्वद-
 क्षिणमागच्छति ? १ पार्श्वदक्षिणमुगच्छ दक्षिणपार्श्वमागच्छति ? २
 दक्षिणपार्श्वमुगच्छ पार्श्वउद्रीणमागच्छति ? ३ पार्श्वउद्रीणमुगच्छ

एतस्मिन् अक्षरानुसारेण एते समस्तं चारक्षेत्रं नक्षत्रिकपञ्चशतसोमनमित
 त्रिपञ्चाशच्चैव षष्टिभागयुतं ९०९ ५३, यत्र चारणादष्टभिर्भागैरधिकं
 सूर्येर्विष्वक्द्रविक्ष्वं चारणाद्भागमानायात् । अत्रापि विमानाकान्त
 भूमेरगलनादष्टचारिणाद्भागानामकथनेऽपि पूर्वोक्तेन सद् न विरोध
 ॥४८॥ अथ सर्वेषु क्षेत्रेषु दिक्चतुष्पनिर्णयस्वरूपं गाथायुगलेनाह—

जम्बु जम्बो आर्द्यो, उदेह मा तस्म होह पुष्पदिसा ।
 जम्बु वि अ अर्द्यमेह, अपरदिमा मा उ नापन्वा ॥ ४९ ॥
 दाहिणपासम्बि अ दाहिणा उ वामिण उत्तरा होह ।
 एवमाद्यो तावदिमा, मध्येमि उत्तरो मेरु ॥ ५० ॥

जम्बु । जम्बु लोकस्य यत्र ग्यानादादित्य उदयमेति—दृगो
 चरमायानि तस्य लोकस्य सर्वं पूर्वदिग् शेया । तथा यत्र ग्याने
 सूर्योऽस्तमेति अदृश्यतायोगात्मा ' अपरा ' पश्चिमा च ज्ञातव्या
 ॥ ४९ ॥ दाहि० । उदयमानसूर्याभिमुखमत्तन्मध्ये लोकस्य दक्षिण
 पार्श्वे दक्षिणा भवति वामपार्श्वे तुत्तरा । भावना यथा—पूर्वदिदेहानां
 लोकानां वा पश्चिमा मा भरतमन्वन्धिनां पूर्वा, भरते वा पश्चिमा सा
 पश्चिमदिदेहेषु पूर्वा, पश्चिमदिदेहेषु वा पश्चिमा मा ऐरावते पूर्वा,
 ऐरावते वा पश्चिमा सा पूर्वदिदेहेषु पूर्वत्यादि । सूर्यमेशिक्रमा सीगति
 कक्षेत्रवर्षरादिषु सर्वत्र पूर्वोदयो विशो विचार्या । यतो जम्बुद्वीप-
 प्रज्ञप्त्याम्—“संजुहीषे ण भेने ! सूर्या उद्रीणपार्श्वेणमुगच्छ पार्श्वेण
 दाहिणपार्श्वेणमुगच्छ दाहिणपार्श्वेणमुगच्छति ? १ पार्श्वेणदाहिणमुगच्छ दाहिणपार्श्वेणमुगच्छति ? २
 दाहिणपार्श्वेणमुगच्छ पार्श्वेणउद्रीणमुगच्छति ? ३ पार्श्वेणउद्रीणमुगच्छ

उदीणपार्श्वमागच्छति ? ४ हंता गोश्रमा ! । ” इत्यादि, काका
 प्रक्षः । तथा तापयतीति ताप-मूर्यस्तदाश्रिता दिक् तापदिक्, एताः
 पूर्वोक्तास्तापदिशोऽवगन्तव्याः, मूर्यप्रभवा इत्यर्थः । क्षेत्रदिशस्तु मेरु-
 रुचकप्रभवा भवन्ति, रुचका अपि मेरुमर्षमध्यस्थिता अष्टौ प्रदेशाः
 समभूतलस्थाने गोमन्ताकाराः । तत्र चतस्रो द्विप्रदेशादयो द्व्युत्तराः
 शकटोद्धीसंस्थाना महादिश पूर्वाद्याः, चतस्र एवैकप्रदेशाः, मुक्ता-
 वलीनिभा विदिशः, द्वे च चतुःप्रदेशात्मिके ऊर्ध्वाधोदिशाविति । तेन
 जम्बूद्वीपगत्या विनयनामद्वारि पूर्वा दिक्, एवं वैजयन्तद्वारि दक्षिणा,
 जयन्तद्वारि पश्चिमा, अपराजिते उत्तरा । एव च सर्वत्र द्वीपे जगती-
 द्वाराण्येतन्नामान्येव मन्तीति क्षेत्रदिगुनिर्णय । अथ तापदिगपेक्षया
 ‘ सर्वेषां ’ कर्माकर्मभूमिजननाना मेरु ‘ अतीत ’ उत्तरम्याम्, लवणो-
 दघातकीखण्डकालोदपुष्कराङ्गेष्वनेनैव क्रमेण जम्बूद्वीपमूर्यवद्विग्विभागो
 ज्ञेयः, सर्वेषां ममकं सद्यगणात् । एतत्कथनेन मूर्यस्य मेरुममन्ताच्चत-
 स्रु(दिक्षु)भातिरुक्ता । ततश्च ये मन्यन्ते मूर्यं समुद्रं प्रविश्य पानान्ते
 गत्वा पुन पूर्वममुद्रे उदेतीति नन्मनसपास्तम ॥ २० ॥ अथ मूर्यस्य
 दिश मामान्येनाह—

पिट्टे पुत्रा पुरयो, अवराललए भमंतसूरसम ।

दाद्विणकरम्मि मेरु, वामकरे होइ लवणोदी ॥ ५१ ॥

पिट्टे ० । मेरु पश्चिमे प्रदेशिणावर्तनेन मूर्यस्य भ्रमते एत एतं पूर्वा
 दिक्, पुनत ‘ अपरा ’ इति पश्चिमा । मूर्यस्य दक्षिणरुम्ने मेरु, वामकरे
 लवणोदधिर्भवति । एतं मूर्यदिशो न तु जनानाम्, जनाना मयापेक्षया

सधृत्तिकां मण्डलप्रकरणम् ।

(३)

यत्प्रमाणस्थितमवमूलकः । तथोद्भाषश्च मीलने ण्फोनविद्यतिगतानि
ममवापाङ्गेऽप्येकोनविंशतिस्थाने तथोक्तव्यात् । तथा पूर्वम्यामपरम्य
च 'श्वे रश्मय' मूर्यंकिरणानि सर्वदिनेष्ववस्थिता . सर्वमण्डलेषु णानि
वृद्धिमद्भावात् ॥ ५६ ॥ अथोद्भाषनेन प्रमा एवकन्यमात्

मयरश्मि वि कश्चिन्मि वि, द्विष्टा अद्वारज्जोद्यगुमयाई ।
जोद्यगु मयं च उद्गु, रविकार एषं ह्यगु दिमागु ॥ ५७ ॥
मय० । 'मकरे' इति दक्षिणायनमयदिनेषु 'कर्वे' इत्युत्तरायण

सर्वदिनेषु च मूर्यांशोऽष्टादशायत्नशतानि मेत प्रमा । यत् कुर्यां
शोऽष्टयोजनगतं ममभुतत्वं ममभुतत्वापेक्षया योजनगतममधो
मा . मे हि तन्वृद्धीपापरविदोषेषु मंगोराभ्य जगत्प्रभिमुख द्विषत्या
शिशोतनमत्सं प्रमंज शोप्रभ्यानिनिर्वाभवनादन्तिमविमयद्वयपदेते

वृत्ति । उक्तं हि सप्तुषेत्रममासे 'मो अणमयदभगने, ममधरणीजे
अं अतोगामा । बायात्वाममत्तमोत् गत् मेरम्प पत्तिरमओ ॥ ५८ ॥'
नयेवाष्टादशशतानि, अन्यत्र यथासनवम् । अय चाध कृत्प्रमगे म्बु-
द्धीपगतमूर्ययोश्च । अ-ये मूर्याभ-वधोऽष्टादश-देव तदन्ति शोप्रम्द
ममावाहिति । उप्ये नु सर्वेषा एतमेव कृत्प्रमय यदुत्त म्मावत्यामष्ट-
मशतेऽष्टमोदशके . तदुद्भाषे द्वावे ए अने 'वेधाभ स्थित उद्द
नयेति वेधाभ स्थित अतो नयेति वेधाभ स्थित निरिअ तवेति ?

गोअमा ' एव जोअनयव उद्द तवेति हेद्वा अद्वाग्दमे'अणमयात्
तवेति । " इत्यादि । एव अमुना पद्योण पदगु शिषु रविकार
प्रमा ॥ ५७ ॥ अथ नारादिकेन शिषमत्-विश्यात्तन्वत्

अट्टारममुहुत्ते दिवसे भवति तथा पं नंबुदीवे दीवे मंदरम्म पव्ययम्म पुरच्छिमपक्षच्छिमे पं नहलिया दुवालममुहुत्ता राई भवइ !, जया पं पुरच्छिमपक्षच्छिमे पं अट्टारममुहुत्ते दिवसे तथा पं टाहिणइडे उत्तरइडे वि दुवालममुहुत्ता गई भवइ !. इना गोजना । ” एवमष्टादशमुहुत्त-
रात्रेरप्यात्मापक्षो ज्ञेय । ततो भर्तृगावतविदेहहृयादिषु सर्वत्र द्वादश-
मुहुत्तं दिनम् . द्वादश चतुर्गुणिता अष्टचत्वारिंशद्भवन्ति । मण्डलेषु
अधिकान् मूर्याणां मुहुत्तां षष्टिरेव, तेन द्वादशमुहुत्तां मात्रावेव सम्पाताः
इति सिद्धं सर्वत्र दिनरात्रिमानं तुल्यम् । यदा द्वादशमुहुत्तं दिनं तदा
बाह्यमण्डलेषु गतत्वेन मूर्ययोः कृत्प्रमग्धानेम्नावत्कालमदशनात्तथाज-
गत्स्वाभाव्यादिति ॥ ६३ ॥ अथ शेषमनुष्यलोके दिनरात्रिप्रमाणमाह—

एरलोगम्मि अ मेषे, एवं दिखरयाधिमाणमवि नैअं ।

नवरं बहिआ षडिआ, ममिगुराणं गई सिग्घा ॥ ६४ ॥

पर० । ' पव ' अनेन न्यायेन शेषे नरलोके दिनरात्रिमानमपि
अम्बुदीपवज्ज्येयम् . तत्रत्यपर्वविदेहपश्चिमविदेहभर्तृगावतादिषु सर्वा-
भ्यन्तरमण्डलचारिषु मूर्येषु दिनमष्टादशमुहुत्तं रात्रिर्द्वादशमुहुत्तैत्या-
दिह तथैव परिभाषनीयम् । यतो येषु दिनेषु अम्बुदीपे मध्यबाह्य-
मण्डलेषु मूर्यो भवतस्नेपदेव दिनेषु तेषां मूर्यान्तत्रत्यमध्यबाह्यमण्डले-
ष्वेव भवन्ति । उत्तरचारित्वं दक्षिणचारित्वं च सर्वेषां १३२ समकं
भवति, एवनामकनक्षत्रराशिषु सर्वेषां मूर्याणामवस्थानात् । ' नवरं '
इत्ययं विशेषः—रवजादिषु ये देव्यो बहिः मूर्यान्नेषां ' गतिः ' चलनं
' दीर्घा ' दीर्घतरा ज्ञान्ते ॥ ६४ ॥ अथ सर्वत्र क्षेत्रेषु दिनरात्रिमध्य-
मण्डलमन्वयरूपमाह—

उदितं पश्यन्ति, गेगवनेष्वपि मुहूर्तत्रिके पूर्वविदेहमनुष्याश्च, ततोऽ-
 म्रेतनक्षेत्रे मुहूर्तत्रिके दिने चट्टिने पाश्चान्यक्षेत्रे सूर्योऽस्तमेतीत्यर्थः ।
 यथोदयवेलामम्बन्धि मुहूर्तत्रिके लब्ध तथास्तममयादवाग्मुहूर्तत्रिकं
 लभ्यते, अतः सर्वत्र क्षेत्रे सर्वाभ्यन्तरे मण्डले वर्त्तमाने सूर्योऽष्टादशमु-
 हूर्तं तुल्यमेव, रात्रिश्च सर्वत्र द्वादश मुहूर्ताः । तदा च पूर्वपश्चिमवि-
 देहभरतेगवनेषु चतुर्षु स्थानेषु मुहूर्तत्रिके यावद्विदमो युगपत्प्राप्यते,
 परं पूर्वपश्चिमविदेहक्षेत्रयो मन्व्याकालिक मुहूर्तत्रिके भर्तेरावतक्षेत्रेषु
 प्राभातिकम्, यदा च भर्तेगवने मायन्नत तदा च पूर्वपश्चिमविदेहेषु
 प्राभातिकमित्येवमभ्युत्थम् । कर्ममङ्कान्त्याद्यदिनव्यतिरिक्तक्षेत्रेषु दि-
 नेषु प्रतिमण्डल किञ्चिन्न्यूनचतुर्ष्वेन्द्रयास्तमायाभ्या हानिवृद्धी ज्ञेये
 ॥ ६२ ॥ अथ सर्वत्राष्टादशमुहूर्ताः रात्रि रथ स्यात् इत्याह—

जंबुद्वीपे मयरे, रयर्णाड मुहुत्ततिगि अडकंते ।

उदयइ तहेव सूरौ, मुहुत्ततिगमेसि अन्थमण् ॥ ६३ ॥

जबु० । जम्बुद्वीपे सर्वाभ्यन्तगतकमेण दिने लीयमाने सूर्यो यदा
 सर्वत्राह्ये मण्डले गच्छति तदा पूर्वविदेहेषु मकराद्यादिने रात्रिर्मुहूर्तत्रिके-
 ऽतिक्रान्ते सूर्यो भग्ने उदयमेति, तथैव मुहूर्तत्रिके च क्षेत्रे मन्वेषाम्स्त-
 मेति । तथा भग्ने रात्रिर्मुहूर्तत्रिके गते सति पश्चिमविदेहक्षेत्रे सूर्यो-
 दय, अर्वाशिष्टे रात्रिर्मुहूर्तत्रिके सूर्यस्यास्तमयन स्यात् । एवंभगवने
 पूर्वविदेहेष्वपि भाव्यम् । रात्रि सर्वत्राष्टादशमुहूर्ताः, यदन्तः भगवत्यां
 पञ्चमशतकप्रथमोद्देशके—“जया ण भने । जंबुद्वीपे द्वापे दारिण
 ह्ये उक्कोमाण अट्टारममुहुत्ते दिवसे भवट तथा ण उन्नग्द्वे वि उक्कोमाण
 अट्टारममुहुत्ते दिवसे भवट !, जया ण दारिणट्टे उन्नग्द्वे उक्कोमाण

अद्वारसमुद्गते दिवसे भवद् तथा णं जंबुद्वीपे द्वीपे मंदरस्स पव्ययस्स
पुरच्छिमपश्चिमे णं महत्तिया दुयात्मसमुद्गता राई भवद् ? , जया णं
पुरच्छिमपश्चिमे ण अद्वारसमुद्गते दिवसे तथा णं दाहिणइडे उत्तरइडे
वि दुवालसमुद्गता राई भवद् ? . हंता गोअमा ।। " णमएादशमुहसं-
रात्रेत्प्यात्तापक्षे ज्ञेयः । ततो भर्तृरावतविदेहद्वयादिषु सर्वत्र द्वादश-
मुहसं दिनम् , द्वादश चतुर्गुणिता अष्टचत्वारिंशद्भवन्ति । मण्डलेषु
भूमिकालः मूर्याणां मुहसां षष्टिवेव, नेन द्वादशमुहसां रात्रावेव सम्मताः
इति मिहं सर्वत्र दिनरात्रिमानं तुल्यम् । यदा द्वादशमुहसं दिनं तदा
बाह्यमण्डलेषु गतत्वेन मूर्ययो ऋषमग्रहानेस्तावत्कालमदर्शनात्तथाम-
शब्दाभावादिनि ॥ ६३ ॥ अथ ज्ञेयमनुष्यलोके दिनरात्रिप्रमाणमाह—

खरलोगमि अ मेसे, णं दिगुरयणिमाखमवि नेअं ।

नवरं षड्भिः षड्भिः, मसिमुराणं राई सिग्धा ॥ ६४ ॥

णर० । ' ण ' अनेन न्यायेन ज्ञेये नरलोके दिनरात्रिमानमपि
जम्बुद्वीपवज्ञेयम् , तत्रत्यपूर्वविदेहपश्चिमविदेहभर्तृरावतादिषु सर्वा-
भ्यन्तरमण्डलचारिषु मूर्येषु दिनमएादशमुहसं रात्रिर्द्वादशमुहसंत्प्या-
दिकं सर्वेषु परिभावेनीयम् । यतो येषु दिनेषु जम्बुद्वीपे मध्यबाह्य-
मण्डलेषु मूर्यो भवतस्नेध्वेव दिनेषु तेऽपि मूर्यान्तग्रत्यमध्यबाह्यमण्डले-
ष्वेव भवन्ति । उक्तचारित्य दक्षिणचारित्यं च सर्वेषां १३२ समकं
भवति, एकनामकनक्षत्रराशिषु सर्वेषां मूर्याणामवस्थानात् । ' नवरं '
इत्ययं विशेष —नवणादिषु ये येभ्यो षडिः मूर्यास्तेषां ' गतिः ' चलनं
' गीघ्रा' शीघ्रतरा जायते ॥६४॥ अथ सर्वत्र क्षेत्रेषु दिनरात्रिमन्वज्य-
हृत्तरकालम्बरूपमाह—

नद्वयमनुत्ते दिवसे नवः तदा यं न्बुद्धौ विधीते मंदरस्य पृथ्वयस्य
 पुगच्छिनश्चच्छिने सं न्हतिना दुबन्मनुहुता रई नवः ? मया सं
 पुगच्छिनश्चच्छिने सं न्द्वयमनुत्ते दिवसे तदा सं दाहिजइते उत्तरइते
 वि दुबान्मनुहुता रई नवः ? हुंता गोजनः । ” एतन्टादशसुहृत्-
 गात्रोपानात्तद्ये ज्ञेयः । नतो म्गनैगवतविदेहहयादिषु सर्वत्र द्वादश-
 सुहृत् दिनम् । इत्यत्र चतुर्मुदिता जटवन्वाग्निद्वयवन्ति । नगडलेषु
 अग्निघनं सूर्याणां सुहृतां शक्तिरेव नैन इत्यत्रसुहृतां गात्रावेव मन्माताः
 इति सिद्धं सर्वत्र दिनगात्रिन्ना तुल्यम् । यदा द्वादशसुहृत् दिनं तदा
 चतस्रसुहृतेषु गतत्वेन सूर्यस्यो अग्रप्रगडानेष्वावन्त्वात्मदमेनात्तयाज-
 गन्त्याभाष्यादिति ॥ ६३ ॥ अथ मंत्रान्दुःखनोकं दिनगात्रिन्नापवाह—

शरतो गाम्मि अ यंसे, एवं दिशरवादिनायमवि नेश्रं ।

नवरं शदिष्वा शदिष्वा, मन्निभूगसं गई मिग्या ॥ ६४ ॥

ए० । ‘ एव ’ अनेन न्यपेन शेषे नग्नोकं दिनगात्रिमानमपि
 तम्बुहोत्तवज्जयम्, तत्रन्वुबंदिदेहवाग्निविदेहनागैगवतादिषु सर्वा-
 म्बन्तगण्डमचग्निं सूर्येषु दिनन्टादशसुहृत्तं गात्रिर्हदिशसुहृत्तेत्या-
 दिकं सर्वत्र एतन्नाग्नौत्तम् । यतो येषु दिनेषु तम्बुहोरे मध्यवाह्य-
 वाह्येषु सूर्यो भवन्त्येतेव दिनेषु नैऋति सूर्याम्बुत्रत्यमध्यवाह्यनगडले-
 ष्वेव भवन्ति । उक्तवचनं शक्तिवचनितं च सर्वेषां १३२ मन्त्रकं
 भवति, एतन्ननन्त्रगात्रिषु सर्वेषां सूर्यान्मन्वन्थलात् । ‘ नवरं ’
 इत्यत्र विद्येव—नवजदिषु दे येभ्यो बहिः सूर्यान्नेषां ‘ गतिः ’ चतुर्नं
 नीष्वा मंश्रता जत्ये ॥ ६४ ॥ अथ सर्वत्र श्रेत्रेषु दिनगात्रिन्मन्वन्थ-
 एतन्नाग्नौत्तवज्जयम्—

मण्डलं तदाशत्राणामपि सर्वबाह्यं मण्डलम् । यदुक्तं जम्बूद्वीपप्रशस्त्याम्—
 “ नम्बुदीवि दीवि णं भेते ! केवद्वअं ओगाहेत्ता नवस्वत्तमण्डला
 पण्णत्ता ? गोअमा ! नेबुदीवि दीवि अमीदमयं ओगाहेत्ता एत्थ णं त्थो
 नवस्वत्तमण्डला, लवणममुद्धे वि तिचि तीमे त्थोअणमण् ओगाहेत्ता
 एत्थ णं छ नवस्वत्तमण्डला पत्तणा । मव्वब्भंनगओ ण णवस्वत्तम-
 ण्डलाओ केवद्वए अवाहाए मव्वबाहिरए णवस्वत्तमण्डले पत्तते ?
 गोअमा ! पंचदसुत्तरत्थोअणमण् अवाहाए णवस्वत्तमण्डले पत्तते । ”
 इति ॥ ८० ॥ अध केपु केपु मण्डलेपु नक्षत्राणि सन्ति ? इति
 गाथापद्यकंनाह—

अभिद् मयख धणिट्ठा, सयभिस पुष्पुत्तरा य भद्रपया ।
 रेवद् अस्सिखि भरणी, पुष्पुत्तरकग्गुणीओ अ ॥ ८१ ॥
 तद् सार्द धारसमा, अर्म्मतरए उ मंडले मसिखो ।
 तद्ए पुण्व्वगु मया, छट्ठे पुण कधिआ एका ॥ ८२ ॥
 रोहिणि विवा मत्तमि, विसाहिया होद् अट्टमे एगा ।
 दसमे पुण अणुराहा, एगारसमे पुखो जेट्ठा ॥ ८३ ॥
 भिगत्तिर अदा पुस्तो, अस्संमा तद् य इत्थमूलाणि ।
 पुष्पुत्तरसट्ठाओ, इमाखि अड हुंति पनरसमे ॥ ८४ ॥

अभि० । अभिनिव् १ श्रवण २ धनिष्ठा ३ शतभिषक् ४ पूर्व-
 भद्रपदा ५ उत्तरभद्रपदा ६ रेवती ७ अश्विनी ८ भरणी ९ पूर्वाषा-
 ष्णुनी १० उत्तराषाढा ११ ॥ ८१ ॥ तद् ० । तथा स्वातिहोदराः
 १२, एतानि द्वादश नक्षत्राणि चन्द्रस्य मर्षाभ्यन्तरे मण्डले सन्ति,
 इत्थं नक्षत्रमण्डलं मयमं मर्षाभ्यन्तरम् १ । तृतीये चन्द्रमण्डले पुनर्यन्तु

जातानि षट् शतानि त्रिंशदधिकानि ६३०, तेषां सप्तपट्टया भागहस्ते
नव मुहूर्ताः सप्तविंशतिश्च सप्तपट्टिभागाः $९\frac{२७}{३३}$ ॥ ८७ ॥ अथ पत्र
दशमुहूर्तयोगीनि पणनक्षत्राण्याह—

मयभिमया भरणीशो, अदा अस्सेस साइ जिह्वा य ।

एण छन्नकस्यत्ता, पन्नरममुहुत्तसंजोगा ॥ ८८ ॥

मयः । शतभिषक १ भरणी २ आद्रो ३ अश्लेषा ४ म्वानि
५ ज्येष्ठा ६ चेतानि षट् नक्षत्राणि प्रत्येकं चन्द्रेण सह पञ्चदशमुहूर्त
सयोगीनि । तथाहि एतेषा पण्णा नक्षत्राणा प्रत्येकं सप्तपट्टिस्वण्डी
वृत्तम्याहोरात्रम्याहोरात्रम्य माहात्म्यस्त्रिंशद्भागान् $\frac{३३}{३३}$ $\frac{१}{३}$ यावच्चन्द्रेण
सह योग । तत कालमात्रय मुहूर्तनागकरणार्थं, त्रयस्त्रिंशत्त्रिंशता
गुण्यते जात ००, अर्द्धस्त्रिंशद्गुणित पञ्चदश भवन्ति, तेषां पञ्च-
दशाना क्षेपे जात पञ्चोत्तर महस्य, एतस्य सप्तपट्टया भाग-
हरणे लब्धा पञ्चदशमुहूर्ता, तदेषा कालमीमा ॥ ८८ ॥ अथ
पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्तयोगीनि पणनक्षत्राण्याह

तिन्नेव उत्तराहं, पुणव्वसू रोहिणी विमाहा य ।

एण छन्नकस्यत्ता, पणयालमुहुत्तसंजोगा ॥ ८९ ॥

तिन्ने ० । 'तिस उत्तरा' उत्तराफाल्गुन्य उत्तराफ-

भद्रपदा ३ अश्विनसु ४ राहिणी ५ विशाखा ६

प्रत्येकं चन्द्रेण सह ७

एतेषां सप्तपट्टिस्वण्डीवृत्तम्याहोरात्रम्य मन्विनां

भागस्याहं यावच्चन्द्रेण साहं क्षेत्रसीमायोगः ।

करणार्थं भागशतं भागस्यैकम्याहं $\frac{१००}{३३}$ $\frac{१}{३}$

दशोत्तराणि त्रीणि सहस्राणि ३०१९. एतेषां मत्तषष्ट्या भागहारे
रुद्धाः पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्तान्तदेषा कालमीमा ॥८९॥ अथ त्रिंशन्मु-
हूर्तचन्द्रयोगीनि पञ्चदशनक्षत्राण्याह—

श्रवसेसा नखत्ता, पञ्जरस हवन्ति तीसह मुहुत्ता ।

चंदमि एस जोगो, शकत्ताणं मुण्येयवो ॥ ६० ॥

अव० । 'अवशेषाणि' उक्तत्रयोदशव्यतिरिक्तानि श्रवण १
घनिष्ठा २ पूर्वभद्रपदा ३ रेवती ४ अधिनी ५ वृत्तिका ६ मृगशिरः ७
पुष्य ८ मघा ९ पूर्वफाल्गुन्य १० हस्त ११ चित्रा १२ मूल १३
अनुराधा १४ पुर्याषादा १५ एतन्नामानि पञ्चदशापि नक्षत्राणि चन्द्रेण
सह प्रत्येकं त्रिंशन्मुहूर्तमयोगीनि भवन्ति । तथाहि—एतेषां नक्ष-
त्राणां प्रत्येकं परिपूर्णानां मत्तषष्टिभागानां क्षेत्रसीनाविष्कम्भः, ते च
त्रिंशद्द्रुणिता जाने द्वे सहस्रे दशोत्तरे, ते च मत्तषष्ट्या भागे हने
रुद्धास्त्रिंशद्देव, तदेषां त्रिंशन्मुहूर्ता कालमीमाप्रमाणम् । सूर्यस्यापि
नक्षत्रयोगो गाथाभिरिमाभिर्जेय —“अभिद् छ च मुहुत्ते, चत्तारि अ
केवले अहोरत्ते । सूर्येण समं गच्छद्, इतो सेमाण बुच्छामि ॥ १ ॥
सपभिमया भरणीओ, अहा अम्मेम माद् जिट्टा य । वचन्ति मुहु-
त्तेवीमद् छ च्चेवष्टोरत्तो ॥ २ ॥ नित्तेव उत्तराद्, पुण्ण्वम् गेहिणी
विसाहा य । वचन्ति मुहुत्ततिगे, च्चेव वीमं अहोरत्ते ॥ ३ ॥ अवसेसा
णक्खत्ता, पञ्जरस सूरं सह गया जंति । बारस च्चेव मुहुत्ते, नेरस पुण्णे
अहोरत्ते ॥ ४ ॥ ९० ॥ अथ नक्षत्रपट्टे सर्वमध्ये किम्, उपरि किम्,
अधश्च किं नक्षत्रम्? इत्याह—

मन्त्राणां च भावः पूर्णं पूर्णं वाचसाहं ह्ये
 मन्त्राणां च नृणां भवतीं वाचसाहं ह्ये ॥ २१ ॥

मन्त्राणां च भावः पूर्णं पूर्णं वाचसाहं ह्ये
 मन्त्राणां च नृणां भवतीं वाचसाहं ह्ये ॥ २१ ॥
 मन्त्राणां च भावः पूर्णं पूर्णं वाचसाहं ह्ये
 मन्त्राणां च नृणां भवतीं वाचसाहं ह्ये ॥ २१ ॥
 मन्त्राणां च भावः पूर्णं पूर्णं वाचसाहं ह्ये
 मन्त्राणां च नृणां भवतीं वाचसाहं ह्ये ॥ २१ ॥
 मन्त्राणां च भावः पूर्णं पूर्णं वाचसाहं ह्ये
 मन्त्राणां च नृणां भवतीं वाचसाहं ह्ये ॥ २१ ॥
 मन्त्राणां च भावः पूर्णं पूर्णं वाचसाहं ह्ये
 मन्त्राणां च नृणां भवतीं वाचसाहं ह्ये ॥ २१ ॥

रिक्त्वाण्य प तागाण्य रि, मंडलगाइ अवाट्टियाइ मया ।
 गेअव्याइं गुवरं, मंपह् अपमिद्धमंग्राइ ॥ २२ ॥

रिक्त्वा० । नक्षत्राणामिच तागकाणामांश्च मण्डलान् मन्त्राणां च भावः
 तानि ज्ञानव्यानि, प्रतिनियते निजे निज एव मण्डले मध्यगणान् । न
 चैवमाशङ्कनीयमेवा गतिने, यतस्मेऽपि प्रदक्षिण्या भ्रम्युर्द्वीपगतमेष्टने-
 बानुलशीतृत्य परिभ्रमन्ति, न च दक्षिणीत्तरगाः । ये दक्षिणचारिणो
 ये चोत्तरचारिणस्ते सर्वदा तथैव । तेषां मण्डलादिसंख्या सांप्रतीन-
 शास्त्रे न दृश्यते ॥ १२ ॥ अथ भूमितः कियदूर्ध्वं ज्योतिश्चक्रं
 चरति तदाह—

समभूतला उ अट्टहिं, दक्ष्यजोअयसएहिं आरम्भ ।
 उवारि दमुचरजोअय, सयम्मि विट्टन्ति जोइसिया ॥ २३ ॥

सम० । समात्—मेरुमध्यस्थिताष्टप्रदेशात्मकरुचकसमानाद्भूतलाद्-
 ष्टाम्यो दशोनयोजनशतेभ्य आरम्योपरि दशोत्तरे योजनशते ११०
 ज्योतिष्कास्तिष्ठन्ति । तथाहि—“ शतानि सप्त गत्वोर्ध्वं, योजनाना
 भुवस्तलान् । नवति च स्थिनास्तागः, सर्वाधस्तात्तभस्तले ॥ १ ॥
 तारकापटलाद्भूत्वा, योजनानां दशोत्तरे । सूर्याणा पटलं तम्मादशीति
 शीतरोचिषाम् ॥ २ ॥ चत्वारि च ततो गत्वा, नक्षत्रपटलं स्थितम् ।
 गत्या ततोऽपि चत्वारि, बुधानां पटलं भवेत् ॥ ३ ॥ शुक्राणां च
 गुरुणां च, भीमाना मन्दसजिनाम् । श्रीणि श्रीणि च गन्वोर्ध्वं, क्रमेण
 पटलं स्थितम् ॥ ४ ॥ ” बहुत्वं चात्र सर्वद्वीपममुद्रवर्तिज्योतिश्चक्र-
 पेक्षं मन्तव्यम् । यन्त्रं चात्रावधार्यम्—

तारा.	सूर्य	चन्द्र	नक्षत्र.	बुध	शुक्र	बृहस्पति	मंगल	शनि.
यो. ७९०.	८००	८८०	८८४	८८८	८९१	८९४	८९७	९००

अमीषामङ्गानां मीलने जातं दशोत्तरं ११० शतम् । इदं तूर्ध्वाध-
 मगाणम् ॥ ९३ ॥ अथ निर्यन्तारकाणां प्रचारमाह—

इकारमजोमणसय, इगवीसिद्धारसाहिष्मा कममो ।

मेरुमल्लोगापार्दि, जोहसचक्रं चरइ ठाइ ॥ ६४ ॥

इकारम० । एकादशयोजनशतान्येकविंशत्यधिकानि मेरोः अ-
 बाधा—अन्तरं कृत्वा, पृथावद्विष्योत्तैर्मरुं दूरं विमुच्येत्यर्थः, चक्रं ज्यो-
 तिश्चक्रं मनुष्यलोके परिभ्रमति । तथैकादशयोजनशतान्येकादशाधिका-
 न्यन्योकाकाशस्याऽवाधयाऽचक्रं ज्योतिश्चक्रं तिष्ठति । शेषमेरुत्वपि
 संभावनेरथमेव । इदं तु मन्वद्वीपतारकापेक्षम्, चन्द्रसूर्यनक्षत्राणां तु

संस्कृत-शब्द-कोश-प्रस्तावना

संस्कृत-शब्द-कोश-प्रस्तावना

संस्कृत-शब्द-कोश-प्रस्तावना

गिरिजायां व नागनाये, मङ्गलगाय अत्रद्विषाह मया ।

शंभुव्याह सुवर, मयह अपमिदमम्याह ॥ २२ ॥

विश्वनाथः । नभश्चाणामिभ नागनायामाह मङ्गलानि मदाप्यरन्ध्रि-
तानि भानव्यानि, पतिनिपते निजे निज एव मङ्गले मङ्गलात् । न
पेरनाशद्वन्द्वमेषा गतिर्न, वतम्नेऽपि मद्रक्षिणया नभ्युद्धासगममेकमे-
वानुदधीरुत्य परिभ्रमन्ति, न च दक्षिणोत्तरगा । ये दक्षिणवाग्निौ
ये चोत्तरचारिणम्ने सर्वदा तथैव । तेषा मङ्गलादिमन्त्र्या मां प्रतीन-
शास्त्रे न दृश्यन्ते ॥ २२ ॥ जय भूमिः क्रियदूर्ध्वं ज्योतिश्चक्रं
चरति तदाह—

समभूतला उ अहृदि, दशरजोभयसर्पहिं आरभ्य ।

उपरि दसुत्तरजोभय, सपम्भि चिह्नन्ति जौडसिया ॥ २३ ॥

सप्त० । सप्तानु-मेरुमध्यस्थिताष्टप्रदेशात्मकरुचकममानाद्भूतलाद्-
 ष्टाम्यो दशोनयोननगनेभ्य आरभ्योपरि दशोत्तरे योजनगते ११०
 ज्योतिष्कास्तिष्ठन्ति । तथाहि—“ शतानि सप्त गत्वोर्ध्वं, योजनाना
 भुवन्तलान् । नवति च स्थितास्ताराः, सर्वाधस्तात्प्रभन्तले ॥ १ ॥
 तारकापटलाद्गत्वा, योजनानां दशोत्तरे । सूर्याणां पटल तन्मादर्शति
 शीतरोचिवाम् ॥ २ ॥ चत्वारि च ततो गत्वा, नक्षत्रपटलं स्थितम् ।
 गत्वा ततोऽपि चत्वारि, बुधानां पटल भवेत् ॥ ३ ॥ शुक्राणां च
 गुरुणां च, भीमानां मन्दसंज्ञिनाम् । शीणि शीणि च गत्वोर्ध्वं, प्रमेण
 पटलं स्थितम् ॥ ४ ॥ ” बहुत्वे चात्र सर्वद्वीपममुद्रवर्तिज्योतिष्का-
 पेक्षं मन्तव्यम् । यत्र चान्नायधायम्—

ताग.	सूर्यं	चन्द्र.	नक्षत्र.	बुध	शुक्र	गुरुत्वनि	मगल	शनि
सो. ७१०	८००	८८०	८८४	८८८	८९१	८९४	८९७	९००

अर्धपामद्धानां मीलने ज्ञानं दशोत्तरं ११० शतम् । इदं तूर्ध्वधि-
 प्रमाणम् ॥ ९६ ॥ अथ तिर्यक्तास्त्राणां प्रचारमाह —

इकारमजोमखगय, इग्वीसिधारसादिभ्या कमसो ।

मेरुमसोगाथादि, ओइसचर्कं परइ टाइ ॥ ६४ ॥

इकारस० । एवाद्दशयोजनगतान्येकविंशत्यधिकानि येने अ-
 बाधा-अन्तरं दृग्वा, एतावद्विर्योर्मेर्भरुं दूरं विगुप्येत्यर्थः, एत ज्यो-
 तिष्काः मनुष्ययोके स्तिष्ठन्ति । नभोवाद्दशयोजनगतान्येकादशाधिक-
 न्यतोऽष्टादशायुःसाधयाऽचरं ज्योतिष्काः तिष्ठति । शीमेरुप्यनि
 संभावनेत्यमेव । इदं तु जम्बुद्वीपनारकापेक्षम्, चन्द्रगुरेनशुक्राणां तु

जम्बुद्वीपमेव १११० योजने ममन्नादरे परिभ्रमणम्, नैतेभ्यो योजनेभ्योऽवाकृदाव्यापनत भवति । तारकाणां चान्तर द्विधा-व्या-
घातन निव्याघातन च । एकैकं द्विधा उक्लृष्ट तथन्य च । तत्रोक्लृष्ट-
व्याघाते पर्यन्तादिस्वल्दने मेरुमपे य भावनायम्, यथा-मैन्दशमहब-
योजनान्मक, तस्य चोभयतोऽवाधया प्रत्येकमेकविंशत्यधिकान्येकादश-
शतानि ११२१, तत मधुमीरने योजनाना द्वादशमहत्वा द्वे च शते
द्विचत्वारिंशदधिकं १२२१० । तथन्य तु निषधनीलवत्कृदावपेक्षम्,
यथा निषधपर्वत स्वतोऽप्युच्चैश्चन्वारि योजनशतानि, तस्य चोपरि
पञ्चयोजनशतोच्चानि कृतानि, तान्यधश्चायामविकम्भाभ्या पञ्चयोजन-
शतानि, मध्ये त्रीणि शतानि पञ्चमप्रत्यधिकानि ३७१ उपरि चार्ध-
तृतीयानि योजनशतानि - - , एतेषा कृतानामुपरिनममश्रेणिप्रदेशे
तथाजगत्स्वाभाव्याददौ योजनान्युभयतोऽवाधया कृत्वा तारविमानानि
परिभ्रमन्तीति तथन्यतो व्याघातनन्तर द्वे योजनशते पृषष्ट्यधिके
२६६ । तथोक्लृष्ट तु निव्याघातन क्रोशद्वयम् तथन्य पञ्चधनुः-
शतानि तारतारयोरन्तरम् । उक्तं हि मंग्रहणयाम् " तारम्प य तार-
म्प य, जंबुद्वीवम्भि अन्तरं गुरुभ । वाग्मनोयणमहमा, दुस्ति सया
चेव बायाला ॥ १ ॥ छावट्टा दो अ सया, नहन्नमेअ तु होइ बाघाए ।
निव्याघाण गुरुल्लहु, दोगाउ धणुमया पच ॥ २ ॥ " ॥ ९४ ॥ अथ
लवणसमुद्रे षोडशयोजनसहस्रोच्चाया शिखाया चरता चन्द्रमूर्यादिज्यो-
तिष्काणां कथं न व्याघात ? तन्निरवचनमाह—

जोइसिअधिमायाइं, सव्वाइं हथंति फालिअमयाइं ।

दगफालिअमया पुण, लवणे जे जोइसधिमाया ॥ ९५ ॥

जेद० । इह लवणममुद्रयनेषु दोषेषु हीपममुद्रेषु यानि ज्योतिष्क
 विमानानि तानि सर्वाण्यपि मामान्यग्नटिकमयानि भवन्ति । यानि
 पुनर्लवणममुद्रे शिगाचारीणि ज्योतिष्कविमानानि तानि तथानगम्वा
 भाष्यादुद्वम्पाटनम्बभावग्नटिकमयानि, ततस्नेषामुद्रकमध्ये चरता
 मुद्रयेन न ध्यायान्, वाग्नि द्विधा भवति, अग्रतो गमनान्तरं जल
 पुनर्मिलति । लवणशिखा षोडशयोजनमहमोष्ठा, ज्योतिष्काणा चारो
 नवजनैष्वेव । शिखाव्यनिकर्म्येवम्—विशेषमार्गरूपो नीचो नीचतरो
 मृन्ददेशो गोनीधेमिव गोनीधम्, तच्च लवणोदधी उभयतः प्रत्येकं पञ्च-
 नवनियोजनमहम्वा । तत्रादी जम्बुर्हीपघातकीजगत्सो समीपे समभू-
 मागापेक्षया उष्टरत्वं तदुपरि जलवृद्धिश्च प्रत्येकमङ्गुलमन्व्येयभागः, तत-
 परं ब्रह्मादध उर्ध्वं च तथाकथञ्चिन्प्रदेशाना हानिर्वृद्धिश्च यथा पञ्च-
 नवनिमहमान्ते मृत्लापेक्षयाऽधोवगाहो योजनमहम् १०००, तदु-
 परि जलवृद्धिश्च सप्तयोजनशतानि ७००, ततः परं मध्यभागे दशयो-
 जनमहम्वाणि रथचक्रयद्विर्नीर्णभुनममजलपट्टादूर्ध्वं षोडशयोजनमह-
 माण्युष्ठा महम्ममेकमधोऽवगाढा लवणशिखा वर्तते, तस्याश्रोपर्यहोरात्र-
 मध्ये द्विवारं किञ्चिन्पूने द्वे गल्पुते जलमधिकमधिकं पातालकलशवायोः
 क्षोभादुपशमाच्च वर्धते हीयते चेति । उक्त हि—“पंचाणउडसहम्मो,
 गोतिथं उभयओ वि लवणम्म । जोयणमयाण सत्त उ, उदगपरिवुडिड
 उभओ वि ॥ १ ॥ दमनोअणमाहम्मा, लवणसिहा चक्कवालओ रुंदा ।
 मौलमसहम्म उच्चा, महम्ममेगं च आगादा ॥ २ ॥ देमूणमइजोअण,
 लवणमिहोवरि दगं दुवे काले । अहरेगं अहरेगं परिवडइद्द हायण वावि
 ॥ ३ ॥” ॥ ९५ ॥ अथ लवणशिखायां ज्योतिष्काणामूर्ध्वं तैत्र.प्रमरः

श्रन्वा उततकनकवर्णाः मन्ति " ॥ ९६ ॥ अथ मनुष्यलोहवर्हिर्व
तिनां ज्योतिष्काणां विधित्वरूपमाह—

चिचंतरलेसागा, चंदा घरा भवद्विआ बाहिं ।

शभिजिइजोए चंदा, घरा पुण पुस्तजोएण ॥ ९७ ॥

चित्तं० । मनुष्यलोकाद्द्विर्दिवसा रात्रयश्चावस्थिता मन्ति, यत्-
क्षित्रान्तरलेस्याकोश्रन्द्राः सूर्याश्च । सूर्याणामन्तरे चन्द्राश्चन्द्राणामन्तरे
सूर्याः, कोऽर्थः ? यत्र स्थाने दिवमस्तत्र मर्वकालं दिवस एव, यत्र
न रात्रिस्तत्र मर्वदा रात्रिरेव । तत्र यथा चन्द्रसूर्या अवस्थितास्तथा
रात्रिदिवसा अप्यवस्थिताः । तत्रत्याश्चन्द्रा नात्यन्तं शीता. सूर्याश्च
नात्यन्तमुष्णरदमयः । तथाभिजित्क्षत्रयोगे सर्वे चन्द्राः सर्वदा, सूर्याः
पुनः पुन्यनक्षत्रयोगे सन्ति । तत्रान्यानि सर्वाणि नक्षत्राणि सन्ति
परं भोम्यत्वेनेने स्तः । एवं महानक्षत्रतारका अपि स्थिरा ज्ञेयाः । एषां
विमानानां मानं चरज्योतिष्कादर्धम्, यथा चन्द्राणामष्टाविंशतिरेकप-
ष्टिभागा आयामो विष्कम्भश्च, उच्चत्वे चतुर्दशभागाः । सूर्याणां चतु-
विंशतिरेकपष्टिभागा आयामो विष्कम्भश्च, उच्चत्वे द्वादश भागाः ।
महाणामेकं क्रोशमुच्चत्वेऽर्धम् । नक्षत्राणामर्द्धक्रोशमुच्चत्वे चतुर्धाशः ।
ताराणां क्रोशचतुर्धाश उच्चत्वेऽष्टमांशः । स्थिराणां ज्योतिष्काणामायुंषि
चगणां पञ्चानामिव ज्ञेयानि । किञ्च स्थिरचन्द्रसूर्याणां पङ्क्तिविषये
बहूनि मतानि मन्ति तान्यत्र मन्थगीरवभयात् लिखितानि,
संप्रहृष्टीषृत्त्यादिभ्यो ज्ञेयानि ॥ ९७ ॥

तयगणुगयणदियेसरघरीसरविज्ञपसेणुपमाया ।

नरास्त्रिषचारिषंदाइभाण मंडलगमाईषं ॥ ९८ ॥

शुक्र उक्तश्चन्द्रवर्णाः मन्ति ॥ ९६ ॥ अथ मनुष्यलोक्यहिवे
विना ज्योतिष्काणां किञ्चिन्म्यकृपमाह—

चिद्यंरलेमागा, चंदा घ्रा अवद्विद्या वाहिं ।

श्रीभिन्निज्ञोए चंदा, घ्रा पुण पुस्मजोएण ॥ ९७ ॥

वितं० । मनुष्यलोक्याहद्विद्विमा गत्रयश्रावस्थिता मन्ति, यत-
क्षिप्रान्तगनेश्याकाश्रन्दाः सूर्याश्च । सूर्याणामन्तरे चन्द्राश्चन्द्राणामन्तरे
पुषो, सोऽर्घ्यः । यत्र स्थाने द्वियमन्त्र सर्वकाले द्वियम एव, यत्र
ए शश्रिन्त्र सर्वदा शश्रिरेव । तत्र यथा चन्द्रसूर्या अवस्थितास्तथा
शश्रिद्विद्विमा अप्यवस्थिता । तत्रत्याश्रन्दा नात्यन्तं पीता. सूर्याश्च
रज्यन्तमुष्णरश्मय । तथाभिन्निलक्षत्रयोगे सर्वे चन्द्रा सर्वदा, सूर्या
पुनः पुष्यनक्षत्रयोगे मन्ति । तत्रान्यानि सूर्याणि नक्षत्राणि सन्ति
सं भौम्यवेनेने स्त । एव यत्र नक्षत्रनामया अपि स्थिरा ज्ञेया । एषां
विमानानां माने चन्द्रज्योतिष्कादर्थेण यथा चन्द्राणामष्टाविंशतिरेकप-
ष्टिभाग आयातो विष्वक्मध्य एव चतुर्दशभागा । सूर्याणां चतु-
विंशतिरेकपष्टिभाग आयातो विष्वक्मध्य उच्यते द्वादश भागाः ।
चन्द्राणामेकैः चतुर्दशभागैः । नक्षत्राणामर्ज्वरोरागुण्यवे चतुर्धाः ।
नक्षत्राणां चतुर्दशभागैः । स्थिराणां ज्योतिष्काणामाष्टुपि
चतुर्धा यथाज्ञानेन स्थानि । किञ्च स्थिरचन्द्रसूर्याणां पट्टिद्विषद्वे
द्विषद्वि मन्ति मन्ति ता यत्र चन्द्रसूर्याभ्यास विद्विद्विनि,
शेष्टहर्षाद्विषयाः स्थानि ॥ ९० ॥

नक्षत्राणां चतुर्दशभागैः चतुर्दशभागैः ।

नक्षत्राणां चतुर्दशभागैः चतुर्दशभागैः ॥ ९० ॥

एमां विश्रान्तेमो, जीवाभिगमाद्भागमेहितो ।

विणयकुमलेण लिहितो, मरणार्थं मपरगाहादिं ॥ ६६ ॥

॥ इति मगडत्नप्रकरणं संपूर्णम् ॥

नवः । एमां । स्वजनपरत्रयायाम् । सान्ध्यं विहितो वि-
चारान्देशो न नूननो विहितः कल्पः । भ्रामुनिचन्द्रगुणित्तमण्डल-
कुलकमेव प्रतिमन्त्रत जीवाभिगमाद्भागमेहितो कतिभिः कतिभिर्नूत-
नाभिश्च । शेष स्पष्टम् ॥ ६६ ॥ १०० । इति मगडत्नप्रकरणवृत्तिः संपूर्णा ॥

अथ प्रशस्तिः ।

गुरुतमतपगणपुङ्कस्युयाः श्रीविजयमनसुदीन्द्राः ।

श्रीमदकस्वरनस्वरविहितप्रबलप्रसादा प १ १ ॥

तेषां शिशुना वृत्तिः, व्योपज्ञा व्यगञ्चि विनयकृशब्देन ।

मूलप्राणाक्षपुरे, कर्माणस्यन्द १६०० । मतपर्व ॥ २ ॥

विरचितरिपुधानन्दाः, विवृथा श्रीभक्तियोग्यतपनामानः ।

तेरेतस्याः शोचनमाश्लिष्यमथापि सुप्रसन्नः । ३ ॥

यद्यपि रुद्धं किञ्चिद्रवति हि मन्निमान्यतस्तथा ॥ ४ ॥

शोच्यमनुग्रहवृत्त्या, येनेयं मरति सुप्रविद्या ॥ ५ ॥

